

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

فهرست مطالب

- ادبیات امنیت انرژی روسیه و راهبردهای آینده
شهاب‌الدین شکری/ مهدی سنایی ۳
- همگرایی اتحادیه اقتصادی اوراسیا: روندها و پویایی‌ها (۲۰۲۲-۲۰۱۵)
سمیه مختاری/ سید محمدکاظم سجادیپور ۳۵
- دیرینه‌شناسی رویکرد چین به خلیج فارس: از سفرهای چنگ‌ها تا شی جین‌پینگ
ابراهیم آقامحمدی/ مرضیه فتاحی ۶۷
- ایران و بریکس: مهاریک‌جانبه‌گرایی در عصر‌گذار
کامران لطفی ۹۵
- جنگ دوم قره‌باغ و ساختار قدرت در قفقاز جنوبی
احمد رسولی/ دکتر علیرضا سلطانی ۱۲۵
- دیپلماسی انرژی ترکیه: راهبرد توسعه حزب عدالت و توسعه
صیاد صدری علی‌بابالو ۱۵۳
- ایران و اتحادیه اقتصادی اوراسیا: فرصت‌های مقابله با تحریم‌ها
محمدصادق غلامی/ بهاره سازمند ۱۷۷
- قدرت هوشمند روسیه و مناقشه رژیم صهیونیستی و فلسطین (۲۰۲۴-۲۰۱۲)
علی اکبرپور آلمه جوقی ۲۰۱
- نظم امنیتی اوراسیا: از ایده تا عمل
عسگر صفری/ سعیده مرادی‌فر ۲۲۹
- موازنه‌سازی چین در آسیای مرکزی: پیش‌ران‌ها و پس‌ران‌ها
محسن جمشیدی/ احمد شوهانی ۲۵۹

همگرایی اتحادیه اقتصادی اوراسیا: روندها و پویایی‌ها (۲۰۱۵-۲۰۲۲)

سمیه مختاری^۱

سید محمدکاظم سجادیپور^۲

چکیده

اتحادیه اقتصادی اوراسیا با هدف همگرایی اقتصادی در فاصله کمی از بحران کریمه به وسیله روسیه، قزاقستان، بلاروس، قرقیزستان و ارمنستان در سال ۲۰۱۵ شکل گرفت. مقاله حاضر در صدد پاسخگویی به این سؤال است که اتحادیه اقتصادی اوراسیا در مسیر همگرایی چه روندها و پویایی‌هایی را گذرانده است؟ فرضیه تحقیق بر این امر استوار است که اتحادیه در فاصله ۲۰۱۵ تا ۲۰۲۲ بر اساس نظریه نو کارکردگرایی در امر ایجاد یک ساختار نهادی چندجانبه، تدوین مقررات و وضع استانداردها موفق عمل کرده ما از نظر نهادگرایی نولیبیرال در حوزه اقدامات عملی همگرایی اقتصادی با تأخیر مواجه بوده است. این پژوهش با استفاده از روش توسعه‌ای تدوین و از داده‌های اقتصادی اتحادیه و اعضای آن، بهره گرفته شده است.

واژگان کلیدی:

اتحادیه اقتصادی اوراسیا، اتحادیه گمرکی، همگرایی، تجارت آزاد، بازار مشترک.

درجه مقاله: علمی - پژوهشی

تاریخ پذیرش مقاله: ۱۴۰۳/۰۷/۲۳

تاریخ دریافت مقاله: ۱۴۰۳/۰۶/۲۴

^۱ دانشجوی دکتری روابط بین‌الملل، واحد اصفهان (خوراسگان)، دانشگاه آزاد اسلامی، اصفهان، جمهوری اسلامی ایران. s.mokhtary59@gmail.com

^۲ نویسنده مسئول و استاد روابط بین‌الملل، دانشکده روابط بین‌الملل وزارت امور خارجه، تهران، جمهوری اسلامی ایران. smksajjad@yahoo.com

مقدمه

پس از جنگ جهانی دوم نظام بین‌الملل برای تسهیل و توسعه تجارت و به‌منظور برقراری صلح و امنیت اتحادیه‌های منطقه‌ای متعددی را تجربه کرده است. از میان همه آنها، اتحادیه اروپا، عینی‌ترین مورد از همگرایی اتحادیه اقتصادی است که منجر به همگرایی همه جانبه شد، پس از آن با الهام گرفتن از اتحادیه اروپا، اتحادیه‌های دیگری مانند آسه آن، مرکوسور و اتحادیه آفریقا ایجاد شدند. اتحادیه اقتصادی اوراسیا به‌عنوان متأخرترین نهاد منطقه‌ای در سال ۲۰۱۵ به وسیله روسیه، قزاقستان و بلاروس تأسیس شد و بعدها با پیوستن قرقیزستان و ارمنستان تکمیل گردید. هدف آن برداشتن مرزهای داخلی، گردش آزاد کالا، خدمات، سرمایه و نیروی کار، برقراری تعرفه‌های خارجی مشترک، به کارگرفتن سیاست‌های مشترک در حوزه انرژی، سیاست پولی و مالی و فناوری و حمل‌ونقل میان کشورهای عضو است. این اتحادیه با پی‌ریزی ارکان حقوقی و اجرایی قوی، به سرعت از مرزهای جغرافیایی اوراسیا گذر کرد و با برخی کشورهای آسیایی مانند ویتنام، سنگاپور، چین، صربستان و ایران وارد قرارداد تجارت ترجیحی و تجارت آزاد شد.

البته اتحادیه اقتصادی اوراسیا یک پیشینه طولانی را تا زمان تأسیس طی کرده است. از زمان فروپاشی اتحاد جماهیر شوروی، روسیه تمام تلاش‌های خود را برای نگه داشتن کشورهای تازه استقلال یافته در جبهه خود آغاز کرد. از طرف دیگر کشورهای تازه استقلال یافته که دچار آشفتگی سیاسی و اقتصادی شده بودند، بهبود استانداردهای زندگی را کاری دشوار می‌دانستند و نگران یافتن راه‌حل مسالمت‌آمیز برای اختلافات احتمالی و مشکلات اقتصادی در آینده بودند، قرار گرفتن در کنار روسیه را با ترغیب روسیه انتخاب کردند. با این نیت منطقه اوراسیا شاهد اقدامات متعدد وحدت‌بخش در قالب کشورهای مشترک‌المنافع، پیمان امنیت جمعی و جامعه اقتصادی اوراسیا با محوریت روسیه بود.

هدف از این مقاله بررسی همگرایی اتحادیه اقتصادی اوراسیا از طریق شناسایی اهداف اتحادیه، مراحل شکل‌گیری آن، اقدامات و عملکرد آن است. مقاله حاضر در پی آن است به این سؤال پاسخ دهد اتحادیه اقتصادی اوراسیا در مسیر همگرایی چه روندها و پویایی‌هایی را پشت سر گذرانده است؟ فرضیه پژوهش بر اساس نظریه نو کارکردگرایی بر این دلالت دارد که اتحادیه اقتصادی اوراسیا در فاصله ۲۰۱۵ تا ۲۰۲۲ در امر نهادسازی، تدوین قوانین و مقررات و وضع استانداردها موفق عمل کرده است اما از نظر نهادگرایی نولیبرال در حوزه اقدامات عملی همگرایی اقتصادی مانند ایجاد بازار مشترک، استفاده از تعرفه‌های گمرکی

یکسان در قبال کشورهای ثالث و سیاست‌های مشترک اقتصادی با تأخیر در دستیابی به اهداف خود مواجه بوده است. برای درک چگونگی تأسیس اتحادیه اقتصادی اوراسیا، مقدمات شکل‌گیری آن از زمان فروپاشی اتحادیه جماهیر شوروی در سال ۱۹۹۱ تا ۲۰۱۵، به چهار مرحله تقسیم شده است. پس از آن به سیاستها و رویه‌های مهم اتحادیه در مورد یکپارچگی اقتصادی پرداخته می‌شود و سپس عملکرد آن در راستای همگرایی مورد تجزیه و تحلیل قرار می‌گیرد.

پیشینه تحقیق. در خصوص اتحادیه اقتصادی اوراسیا، همگرایی و واگرایی مطالب متعددی انتشار یافته که در سه گروه قابل تبیین است. دسته اول منابعی هستند که با نگاه بدبینانه به همگرایی اتحادیه اقتصادی پرداخته و آن را در مسیر همگرایی ناموفق خوانده‌اند. دسته دوم نقش و اهداف روسیه در شکل‌گیری اتحادیه اقتصادی اوراسیا را مورد تحقیق قرار داده‌اند. دسته سوم اتحادیه اقتصادی اوراسیا را با نگاه خوش بینانه مورد بررسی قرار داده و نگاهی آینده‌پژوهانه به موضوع دارند.

گاسارووا، امین جونوف در پژوهشی با عنوان «اتحادیه اقتصادی اوراسیا و یک کمربند - یک راه، رقابت یا همگرایی پیامدها برای آسیای مرکزی» به تضادها و اشتراکات پروژه یک کمربند - یک راه با اتحادیه اقتصادی اوراسیا پرداخته و نتیجه می‌گیرد که مکمل و رقابت‌آمیز بودن این دو ابتکار بستگی به روابط روسیه و چین دارد که هم می‌توانند مکمل یکدیگر و هم در رقابت با یکدیگر باشند. وی استدلال می‌نماید که در هر دو این ابتکارها یک مؤلفه جهت همگرایی گم شده است و آن سازوکار منطقه‌ای خوب است که بر اساس آن کشورهای عضو قادر باشند به موضوعات حساس بپردازند و روابط میان اتحادیه اقتصادی اوراسیا و ابتکار یک کمربند - یک راه ثبات داشته باشد (Gussarove & Aminjonov, 2017).

اوجینا پومرلین و ماکسیم بلیتسکی در پژوهشی با عنوان «همگرایی منطقه‌ای و عملکرد اقتصادی: شواهدی از اتحادیه اقتصادی اوراسیا» عنوان کرده است که رابطه قوی بین یکپارچگی منطقه‌ای و عملکرد اقتصادی وجود دارد. این مقاله تأثیر یکپارچگی منطقه‌ای بر شاخص‌های اقتصاد کلان در اتحادیه اقتصادی اوراسیا را بررسی کرده است. این مطالعه دو نوع استراتژی همکاری منطقه‌ای را مقایسه می‌کند: اول، آزادسازی تجاری یک‌جانبه‌گشایش یک‌طرفه دسترسی به بازار که مستلزم هیچ‌گونه امتیاز متقابل نیست و دوم، آزادسازی منطقه‌ای متقابل به عنوان درجه یکپارچگی اقتصادی منطقه‌ای بین کشورها ارزیابی می‌کند. با تجزیه و تحلیل داده‌های پنج کشور ارمنستان، بلاروس، قزاقستان، قرقیزستان و روسیه به

این نتیجه می‌رسد که در مرحله فعلی، اتحادیه اقتصادی اوراسیا به طور مثبت بر جریان‌های تجاری تأثیر می‌گذارد؛ اما بر سطح اشتغال و شاخص‌های عملکرد اقتصادی دیگر تأثیری ندارد. همچنین علی‌رغم سطح اعلام شده یکپارچگی اقتصادی، اتحادیه گمرکی و بلوک اوراسیا عمدتاً به عنوان یک منطقه تجارت آزاد عمل می‌کند که تجارت متقابل را تسهیل می‌نماید و با اهداف گسترده‌تری که هدف ادغام منطقه‌ای برای دستیابی به آن است متفاوت است (Pomerlyan & Belitski, 2022).

سجادپور و سلیمانی‌درچاق (۱۳۹۴) در مقاله‌ای تحت عنوان "کالبدشکافی همگرایی اوراسیایی روسیه" در صدد پاسخگویی به این پرسش است که فدراسیون روسیه برای ایجاد همگرایی منطقه‌ای در اوراسیای مرکزی با چه چالش‌ها و محدودیت‌هایی روبه‌رو است؟ برای پاسخ به این سؤال بر اساس جایگاه چندجانبه‌گرایی و همگرایی در سیاست خارجی روسیه به بررسی عملکرد مجمع کشورهای مشترک‌المنافع، پیمان امنیت جمعی و اتحادیه اقتصادی اوراسیا پرداخته و در نهایت موانع روسیه برای تحقق همگرایی را به سه سطح داخلی، منطقه‌ای و بین‌المللی تقسیم کرده است. در سطح داخلی وابسته بودن روسیه به صادرات انرژی و ناتوانی در سرمایه‌گذاری در کشورها را بیان کرده است، در سطح منطقه‌ای روس محور بودن همگرایی و ترس کشورها از قدرت روسیه و عدم عضویت سایر کشورهای اوراسیا در اتحادیه‌های منطقه‌ای عنوان شده و در سطح بین‌المللی دخالت و نفوذ قدرت‌های فرامنطقه‌ای در اوراسیای مرکزی را از موانع عدم موفقیت تلاش‌های روسیه در جهت همگرایی دانسته است.

اس سرچی در پژوهشی با عنوان «اتحادیه اقتصادی اوراسیا به رهبری پوتین: نیمی اقتصادی و نیمی سیاسی» به بررسی اهداف اقتصادی اعلام شده و اهداف سیاسی اعلام نشده از سوی روسیه در تشکیل اتحادیه اقتصادی اوراسیا پرداخته و اهداف روسیه را نگرانی از نفوذ غرب در فضای حیاتی خود و تسلط چین به واسطه سرمایه‌گذاری هنگفت در آسیای مرکزی دانسته است. این نوشتار به نقاط قوت و ضعف اتحادیه در مسیر موفقیت و همگرایی اشاره کرده و تأکید نموده اگر اتحادیه از نقاط قوت خود بهره‌مند و از نقاط ضعف خود آگاه باشد امکان همگرایی محتمل خواهد بود (Sergi, 2018).

میگل کوهن در پژوهشی با عنوان «اتحادیه اقتصادی اوراسیا - خطرات و فرصت‌های اروپای دوقطبی در حال ظهور» با هدف کمک به اتحادیه اروپا برای همکاری با روسیه با توجه به بحران اوکراین و ادامه تنش‌های اروپا و روسیه پیشنهاد یکپارچه‌سازی با اتحادیه

اقتصادی اوراسیا را می‌دهد. این نوشتار اتحادیه اقتصادی اوراسیا را ادامه فعالیت‌های روسیه برای همگرایی دانسته؛ اما آن را نسبت به سایر نهادهای قبلی منطقه‌ای اوراسیا منسجم‌تر و پایدارتر می‌داند که بر اساس تجربه اتحادیه اروپا ایجاد شده است و می‌تواند در آینده اتحادیه اروپا را به چالش بکشد (Kohen, 2017).

باسیچینا در مقاله تحت عنوان «تأثیر جنگ اوکراین بر اتحادیه اقتصادی اوراسیا» بر نیات سلطه‌طلبانه روسیه در تشکیل اتحادیه اقتصادی اوراسیا و وابستگی کشورهای عضو به این کشور پرداخته است. این پژوهش جنگ اول اوکراین را تسریع کننده ظهور اتحادیه اقتصادی اوراسیا در سال ۲۰۱۵ بیان کرده است و ضمن اشاره به برخی از اقدامات اقتصادی در راستای همگرایی اقتصادی، همگرایی سیاسی را ناکام دانسته و برخلاف جنگ کریمه، جنگ دوم اوکراین که از سال ۲۰۲۲ آغاز شده است را مانعی برای همگرایی و حتی حیات اتحادیه اقتصادی اوراسیا دانسته است (Busygina, 2024).

مرور ادبیات ذکر شده بیشتر معطوف به فلسفه شکل‌گیری اتحادیه و آینده پژوهی بوده و خیلی به روندها و پویایی‌های آن نپرداخته است. اما نوآوری پژوهش حاضر در استفاده از انجام یک کار جامع با در نظر گرفتن فاکتورهای نظری و عملی و عملکرد واقعی آن است. به طوری که با مطالعه اهداف، قوانین و مقررات تدوین شده و در نهایت عملکرد آن به شناسایی میزان همگرایی دست خواهد یافت.

مبانی نظری. نهادهای فراملی از موضوعات اصلی نو کارکردگرایی به عنوان یک هویت نسبتاً مستقل است که همکاری میان کشورها را در جهت تأمین منافع ملی و منافع جمعی تسهیل و افزایش می‌دهد و از آنجا که موضوع این پژوهش یک نهاد منطقه‌ای به نام اتحادیه اقتصادی اوراسیا به عنوان متغیر ثابت و همگرایی به عنوان یک متغیر وابسته است، از نظریات همگرایی نو کارکردگرایی و نهادگرایی نولیبرال استفاده شده است.

همگرایی در نظریه نو کارکردگرایی^۱ در تقسیم‌بندی کلی نظرات روابط بین‌الملل دو تئوری اید آلیسم و رئالیسم قرار دارند که اولی به دنبال ترویج افکار و مکاتبی مانند لیبرالیسم، سوسیالیسم، سوسیالیسم و کمونیسم است و دومی بر مبنای واقعیات موجود در نظام بین‌الملل و تأثیر آنها بر نگرش و رفتار بازیگران بین‌المللی به‌ویژه دولت‌ها تدوین گردیده است. بر این اساس خط‌مشی و تصمیمات دولت‌ها در تنظیم روابط خارجی یکی از مبانی نظریه کارکردگرایی است که جدیدترین بعد آن در نظریه نو کارکردگرایی

---

^۱. Neofunctionalism

مطرح شده و بر اساس آن دولت‌ها به دنبال تأمین منافع خود دست به اقدام می‌زنند و یکی از این اقدامات مذاکره با دولت‌های همسوی جهت اخذ تصمیمات همگراییانه مشابه یا مشترک است. این نظریه معتقد است که فرایند همگرایی، نهادهای منطقه‌ای متمایزی را ایجاد می‌کند که رویکرد همیشه متحول‌کننده دارد و انتظارات و فعالیت‌های بخشی از بازیگران شرکت‌کننده در فرایند همگرایی را تغییر می‌دهد.

با وجود این، لیندبرگ^۱ همگرایی را روندی می‌داند که طی آن کشورها از انجام سیاست‌های خارجی و داخلی مستقل از یکدیگر چشم‌پوشی می‌کنند و در عوض به دنبال اتخاذ تصمیمات مشترک یا واگذاری فرایند تصمیم‌گیری به یک سازمان جدید هستند و به موجب آن بازیگران سیاسی متقاعد می‌شوند که انتظارات و فعالیت‌های سیاسی خود را به یک مرکز جدید منتقل کنند (Lindberg, 1963: 6).

یکی از مفروض‌های نوکارکردگرایی، انگیزه مادی برای همگرایی است نه بینش ایدئولوژیک و عامل فرهنگی. نیازهای مادی در زندگی انگیزه همگرایی را فراهم می‌کند. تأکید نوکارکردگرایی بر بازیگران، روند تعامل و فرایند همگرایی است و در مورد نتایج نهایی چیزی نمی‌گوید. بازیگران به دنبال حل مشکلات خود از طریق ارتقاء منافع مشترک هستند و در این فرآیند، استقلال بیشتری را به مرکز جدید تفویض می‌کنند (Haas & Schmitter 1964: 707).

به طور کلی نوکارکردگرایی دارای چهار مفروض اصلی است: ۱. بازیگران این فرایند بدنبال منافع خود هستند و بر اساس تجربیاتی که پیدا کرده‌اند می‌توانند ترجیحات در منافع، استراتژی و فعالیت خود را تغییر دهند. این بازیگران نسبت به محدودیت راه‌حلهای ملی برای غلبه بر مشکلات آگاه هستند و این سبب انگیزه اصلی در انتقال وفاداری و انتظارات به یک نهاد جدید شده است؛ ۲. موسسات منطقه‌ای می‌توانند درصدی از خودمختاری در سیاستگذاری را بدست آورند و کارکنان این موسسات می‌توانند بوسیله شناسایی پروژه‌های جدید عامل همگرایی بیشتر شوند و بدین ترتیب بر ادراکات، منافع و وفاداری‌های نخبگان خصوصی و دولتی تأثیر گذارند که این فرایند در نهایت باعث تحول در تعریف منافع ملی کشورهای عضو خواهد شد (Niemann & Lefkofridi, 2019:7)؛ ۳. تصمیمات سیاستی توسط نهادهای منطقه‌ای ماهیت افزایشی دارند. آنها بر اساس توافق‌های پی‌درپی و اصلاحات به ظاهر حاشیه‌ای به دست می‌آیند اما به نوبه خود منجر به عواقب

^۱. Lindberg

ناخواسته می‌شوند. آنها در حرکت از یک تصمیم به تصمیم دیگر با موانعی روبرو می‌شوند که ناشی از تصمیمات مبتنی بر دانش ناقص و اغلب تحت فشار بحران‌ها و ضرب الاجل‌های قریب الوقوع صورت می‌گیرد (Haas, 1970: 627)؛ و ۴. نوکارکردگراها اصل واقع‌گرایی مرسوم را که بازی میان بازیگران حاصل جمع صفر است را رد می‌کند و معتقدند که مبادلات اغلب با بازی حاصل جمع مثبت است که همه افراد درگیر می‌توانند منفعت کسب کنند و بدین ترتیب یک سبک تصمیم‌گیری فراملی ایجاد می‌شود که هاس از آن به عنوان "الگوی انباشته تطبیق" نام می‌برد که در آن بازیگران از وتوی بی قیدوشرط پیشنهادات خودداری می‌کنند و در عوض به دنبال دستیابی به توافقی از طریق مصالحه هستند که منافع مشترک را ارتقاء دهد (Haas 1964: 66).

اصل سرریز^۱ یکی از مباحث نوکارکردگرایی است. از نظر نوکارکردگرایان، همگرایی پس از شروع در یک حوزه سیاستی خاص، گروه‌هایی را ایجاد می‌کند که از توسعه یکپارچگی و گسترش آن به سایر حوزه‌های سیاست سود می‌برند. نوکارکردگرایی فرایند همگرایی را از طریق پویایی مانند سرریز عملکرد، سرریز سیاسی و ارتقاء منافع توضیح می‌دهد. بدین ترتیب که فرایند همگرایی در یک حوزه سیاستی، فشارهایی را در حوزه‌های سیاستی دیگر ایجاد می‌کند که باعث همگرایی بیشتر می‌شود. یکپارچگی فرایندی است که در آن بازیگران سیاسی در چندین موقعیت ملی متمایز متقاعد می‌شوند تا وفاداری‌ها، انتظارات و فعالیت‌های خود را به سمت یک مرکز جدید سوق دهند؛ بنابراین تعاملات اقتصادی و اجتماعی ممکن است منجر به شکل‌گیری یک هویت منطقه‌ای خاص شود (Mukhametdinov, 2020:10-11).

نهادگرایی نولیبرال^۲. ایدئولوژی لیبرالیسم اولین بار در سال ۱۸۳۲ مورد استفاده قرار گرفت و پاسخی به سوسیالیسم تلقی شد. موفقیت تدریجی در این زمینه دو دستاورد مهم با خود به همراه داشت. اولین دستاورد جلوگیری از رشد افکار سوسیالیستی و کمونیستی بود و دومین نتیجه، امکان صدور مازاد تولید که بر اساس انقلاب صنعتی ایجاد شده بود. پس از جنگ جهانی دوم آرمان لیبرالی در روابط بین‌الملل سیطره یافت و کشورهای پیروز در جنگ تصمیم گرفتند به جای جنگیدن با آلمان آن را به یک شریک گفتگو تبدیل کنند و آن کشور را وادار نمایند در قالب سازمانهای بین‌المللی با دیگران دست به دیالوگ زده و پس از کسب توافق نسبت به اجرای آنها اقدام ورزد. به عبارت دیگر نوعی "همکاری اجباری" بر

^۱. Spillover

^۲. Neoliberal Institutionalism

کشورهای مغلوب در جنگ تحمیل شد تا دیگر کشورها متوجه شوند الگوی حاکم بر روابط بین‌الملل از خصومت به رقابت و از تقابل به تعامل تغییر کرده است.

بدین ترتیب سازمان‌های بین‌المللی جدید شکل گرفتند که صلح و امنیت، رشد و توسعه اقتصادی، حقوق بشردوستانه و بالاخره تجارت آزاد را تضمین نمایند. سازمان ملل متحد برای تضمین صلح و امنیت به وجود آمد. آژانس‌های تخصصی سازمان ملل در جهت توسعه اقتصادی و اجتماعی کشورها اقدامات مؤثری به عمل آورند و مؤسسات برتون وودز شامل بانک جهانی و صندوق بین‌المللی پول به وجود آمدند تا نسبت به تأمین ثبات پولی و مالی جهان اقدام ورزند، نرخ تسعیر ارزها را تثبیت کنند و به کشورهای نیازمند پول قرض دهند؛ بنابراین به موازات لیبرالیسم، نهادگرایی نیز رواج یافت تا اصول و رفتار هر دو مکتب مکمل یکدیگر شده و بتوانند سرنوشت جهان را رقم زنند. پس از آن اتحادیه اروپا و ناتو در غرب شکل گرفتند تا ارزش‌های لیبرال و نهادگرایانه تجسم عینی یابند. از سوی دیگر در اردوگاه سوسیالیستی نیز رویه مشابهی در پیش گرفته شد و پیمان ورشو و کومکون به وجود آمد. به تدریج منطقه‌گرایی نیز گسترش یافت و سازمان‌های منطقه‌ای ابتدا با اهداف و دغدغه‌های امنیتی و سپس اقتصادی تأسیس شدند تا تعامل جای تقابل را گرفته و زنجیره مربوطه تکمیل شود. در زمینه تجاری موافقت‌نامه عمومی تعرفه و تجارت (گات) تأسیس شد تا کشورها نسبت به رفع موانع تجاری اقدام و زمینه برای گسترش تجارت در سطح جهان را فراهم کنند. مذاکرات تجاری که در سال ۱۹۴۷ با مذاکرات ژنو منجر به آزادسازی تجاری بین ۲۳ کشور صنعتی جهان شد آن قدر ادامه یافت که در نهایت در سال ۱۹۹۴ منجر به ایجاد سازمان تجارت جهانی شد و علاوه بر تجارت کالاهای صنعتی به کالاهای کشاورزی، تجارت خدمات و مالکیت فکری تسری یافت تا کلیه امور مربوط به تجارت جهانی را قانونمند سازد (فاخری، ۱۳۹۷؛ ۸۹-۷۷).

نهادگرایی لیبرال از این ایده پیروی می‌نماید که دموکراسی و سرمایه‌داری سیستم‌هایی را ایجاد می‌کنند که نه تنها صلح بلکه فرصت‌های اقتصادی سودمندی را برای بازیگران در بر دارد. نهادها با کاهش هزینه‌های مبادله، ارائه اطلاعات، اعتبار بخشیدن به تعهدات و ایجاد نقاط کانونی برای هماهنگی، همکاری را تسهیل می‌کند و روابط تجاری را به عنوان راهی برای تقویت وحدت بین دولت‌ها تشویق می‌کند و از پیگیری محدود منافع شخصی افراد جلوگیری می‌نماید و در عوض همکاری را مورد تشویق قرار می‌دهد. اتحادیه اروپا نمونه‌ای است مبنی بر این که چگونه لیبرالیسم نهادی می‌تواند منجر به یکپارچگی شود (Mordi, 2015:4).

در دهه هشتاد قرن بیستم نولیبرالیسم در واکنش به تجربه دولت رفاهی و نقش دولت به عنوان عامل رفرفرم و تنظیم اقتصادی در اروپا، آمریکا و آمریکای لاتین رواج یافت و سپس در سراسر جهان گسترده شد. نولیبرالیسم در عصر معاصر مترادف با آزادسازی تجاری است که در آن دولت‌ها موظف می‌شوند در فعالیت‌های اقتصادی کمتر مداخله کرده و انجام اموری مانند سرمایه‌گذاری و تجارت را بیشتر به بخش خصوصی واگذار نمایند. موانع تجارت آزاد توسط دولت‌ها برطرف شوند و کنترل قیمت‌ها حذف گردند. از بازارهای مالی مقررات زدایی شود. دولت‌ها از راه خصوصی‌سازی سهم بیشتری به بخش خصوصی بدهند و سهم آنها در کنترل منابع اقتصادی کاهش یابد. نولیبرالیسم نقش دولت‌ها را در روابط بین‌الملل پذیرفته و به رسمیت می‌شناسد و منافع ملی و قدرت دولت‌ها را مورد توجه قرار می‌دهد. اما بر خلاف نواقعی که گرای می‌عتقد است نهادهای منطقه‌ای و بین‌المللی سبب تسهیل روابط و همکاری بین کشورها می‌شود، ولی مانند نوکارکردگرایی همکاری در نهادهای منطقه‌ای و بین‌المللی را خودبه‌خود نمی‌داند؛ بلکه آن را بر اساس منفعت و تخمین سود و زیان توسط دولت‌ها می‌داند (Keohane, 1993:271-272).

از نظر نولیبرالیسم علت اصلی همکاری دولت‌ها در نهادهای منطقه‌ای مانند نوواقع‌گراها ترس از یک قدرت هژمون نیست؛ بلکه کشورها چون به دنبال سود بیشتر هستند از طریق همکاری در نهادهای منطقه‌ای و بین‌المللی بیشتر به آن سود می‌رسند؛ بنابراین ریشه مفهومی نهادگرایی نولیبرال را می‌توان در لیبرالیسم کلاسیک جستجو کرد که پارادایمی است بر اهمیت نهادهای بین‌المللی در ارتقاء همکاری و صلح میان کشورها و کاهش تضادها میان دولت‌ها، این نظریه ایده وابستگی متقابل و اهمیت بازیگران دولتی و غیردولتی در شکل‌دادن به روابط بین‌الملل را به رسمیت می‌شناسد (Johnson and Heiss, 2018: 125). مهم‌ترین نمونه نهادگرایی نولیبرال تأسیس سازمان جهانی تجارت در سال ۱۹۹۴ بود که توانست با مجموعه‌ای از موافقت‌نامه‌ها، مصوبات و تصمیمات زمینه‌ساز ایجاد نظام تجاری بین‌المللی گردد و سیاست‌های تجاری کشورهای عضو را همسو و هم‌راستا نماید. این سازمان که به دنبال هشت سال مذاکرات دور اروگوئه به وجود آمد نسخه‌ای واحد برای تنظیم سیاست تجاری کشورها تجویز نمود و با تدوین سه موافقت‌نامه عمومی تجارت کالا، تجارت خدمات و جنبه‌های تجاری مالکیت فکری و تعهد همه کشورهای عضو به اجرای بدون قید و شرط مفاد آنها زمینه را برای همگرایی تجاری در سطح جهان به وجود آورد. ضمناً کشورهای عضو مجاز شدند تا امتیازات بیشتری با همسایگان خود در چارچوب موافقت‌نامه‌های

مستقل تجاری منطقه‌ای مبادله نمایند. اجرای تصمیم مذکور باعث اوج‌گیری سازمان‌های اقتصادی منطقه‌ای شد و سازمان‌های منطقه‌ای مانند نفتا، مرکوسور، اونسور و یا فرمانطقه‌ای مانند آپک، آسی ای پی، اتحادیه اقتصادی اوراسیا و بریکس به وجود آمدند.

براین اساس نهادها و قوانین می‌توانند همکاری سودمند متقابل را در داخل و بین دولت‌ها تسهیل کنند و هدف اجتماعی آن ارتقاء سطح رفاه، امنیت و آزادی انسان‌ها در نتیجه صلح، رفاه و جامعه آزادتر است. در چارچوب این نظریه، در دوره پس از جنگ جهانی دوم، نهادهای بین‌المللی همکاری سودمند متقابل در موضوعات مختلف امنیتی - اقتصادی پولی و تجاری را تسهیل کردند و در این راستا حاکمیت دولت‌ها همچنان پابرجا ماند و نه تنها سلب نشد؛ بلکه تبدیل به منبع چانه‌زنی برای کسب منافع بیشتر در ارتباط متقابل با بازیگران دیگر شد. این روند در طول سال‌ها منجر به ایجاد مجموعه‌ای از اصول، هنجارها و قواعد حاکم بر روابط میان بازیگران گردید. مانند رژیم‌های پولی بین‌المللی، رژیم بین‌المللی نفتی و موافقت‌نامه‌های تعرفه‌ای از جمله موافقت‌نامه عمومی تعرفه و تجارت که در نهایت منجر به ایجاد سازمان تجارت جهانی شد (Keohane, 2012:129).

مطالب فوق‌الذکر در مورد نو‌کارکردگرایی و نهادگرایی نولیبرال می‌تواند روندها و پویایی‌های اتحادیه اقتصادی اوراسیا را در راستای همگرایی توضیح دهد. بر همین اساس، این پژوهش تلاش‌ها و اقدامات برای همگرایی اقتصادی در اوراسیا که در نهایت به تأسیس اتحادیه اقتصادی اوراسیا منجر شد در قالب ۴ مرحله روشن می‌کند.

۱. مراحل شکل‌گیری اتحادیه اقتصادی اوراسیا

همگرایی اقتصادی در اوراسیا یک ایده قدیمی از دهه ۹۰ میلادی حتی پیش از آن بود و تا زمان تأسیس اتحادیه اقتصادی اوراسیا اقدامات متعددی برای ایجاد آن صورت گرفته است. مرحله مقدماتی (۲۰۰۷-۱۹۹۱): شامل انعقاد توافقنامه‌ها با ویژگی‌های همگرایی میان تعدادی از کشورهای تازه استقلال یافته پس از انحلال اتحاد جماهیر شوروی بود که توسعه اقتصادی و بهبود استانداردهای زندگی را کاری دشوار می‌دانستند و تصور می‌کردند که توسعه اقتصادی تنها از طریق وحدت با یکدیگر امکانپذیر است به همین دلیل در اولین گام برای همگرایی در ۲۱ دسامبر سال ۱۹۹۱ معاهده کشورهای مشترک المنافع^۱ بین کشورهای بلاروس، روسیه و اوکراین امضاء و دو هفته بعد ۸ جمهوری دیگر شامل قزاقستان،

^۱. Commonwealth of Independent States (CIS)

ترکمنستان، ازبکستان، قرقیزستان، تاجیکستان، آذربایجان، ارمنستان و مولداوی به آن پیوستند (Zhalimbetova & Gleason, 2001:28).

بسیاری از ترتیبات اتخاذ شده در زمان ایجاد معاهده کشورهای مشترک‌المنافع برای هماهنگ کردن سیاست‌های پولی، گمرکی، اشتغال، مالیات و سرمایه‌گذاری در نظر گرفته شد و موافقت‌نامه‌های متعددی امضاء شد؛ اما بسیاری از آنها به مرحله اجرا در نیامد (Libman, 2011: 123). در واقع در طول زمان مجمع کشورهای مشترک‌المنافع به یک نهادی تبدیل شد که جلسات آن به طور مرتب تشکیل و قراردادهای زیادی تصویب می‌گردید؛ ولی در عمل اجرا نمی‌شد و هر سال حضور رؤسای جمهور که باید در جلسات حاضر می‌شدند کاهش پیدا می‌کرد.

هم‌زمان با تلاش‌ها برای همگرایی در سازمان کشورهای مشترک‌المنافع، در سال ۱۹۹۴، ایده اتحادیه اقتصادی اوراسیا توسط نورسلطان نظربایف، رئیس جمهور پیشین قزاقستان در سخنرانی خود در دانشگاه دولتی مسکو مطرح شد. مقصود وی از طرح این ایده اتصال منافع اقتصادی کشورهای در حال توسعه واقع در اروپا و کشورهای واقع در شرق آسیا بود. هدف و چشم‌انداز این ایده ساده سازی جریان حرکت کالاها در سراسر اوراسیا بود. اما در آن زمان اکثر کشورهای استقلال یافته آمادگی درک پذیرش این ایده را نداشتند. بنابراین تنها روسیه، بلاروس و قزاقستان در سال ۱۹۹۵ موافقتنامه ای را در مورد اتحادیه گمرکی^۱ با هدف برداشتن موانع همکاری‌های تجارت آزاد بین نهادهای اقتصادی طرفین و تضمین مبادلات آزاد کالا و رقابت عادلانه امضاء کردند. این سند خواستار رفع موانع اقتصاد آزاد، تعامل بین نهادهای تجاری طرفین و حمایت از مبادله گمرکی بود. در عمل قراردادها اجرا نشدند ولی تجربه بدست آمده در این مسیر بعدها در طراحی یک استراتژی موثر از حرکت تدریجی کشورهای همسایه برای همگرایی مهم بود (Vinokurov, 2018:3).

در سال ۲۰۰۰ مجدداً کشورهای بلاروس، قزاقستان، قرقیزستان، روسیه و تاجیکستان در آستانه جامعه اقتصادی اوراسیا را ایجاد کردند. در چارچوب جامعه اقتصادی اوراسیا ۱۰۰ توافقنامه به امضاء رسید و علاوه بر این، سکوی پرشی شد برای ابتکارات سالهای ۲۰۱۰-۲۰۰۶ (Karliuk, 2023,58).

مرحله دوم ایجاد اتحادیه گمرکی و فضای واحد اقتصادی (۲۰۱۱-۲۰۰۷): در این دوره کشورهای تازه استقلال یافته از دوران بی‌ثباتی گذر کرده و در بیشتر آنها دولت‌های اقتدارگرا

¹. Customs Union

². Eurasian Economic Community (EurAsEC)

بر اوضاع مسلط و ثبات لازم را برقرار نمودند. از طرف دیگر روسیه بدلیل بالا رفتن قیمت نفت از رشد اقتصادی مناسبی برخوردار شد و علاقه بیشتری برای نفوذ در این کشورها پیدا کرد. (Libman 2011: 133). این عوامل انگیزه همگرایی سیاسی را کاهش داد اما دلایل کافی برای همگرایی اقتصادی در برخی کشورها با محوریت روسیه همچنان پا برجا بود. هر چند که در این مسیر با مشکلات و موانعی مواجه شد.

در سال ۲۰۰۷ سه جمهوری روسیه، بلاروس و قزاقستان در اجلاس سوچی تصمیم به ایجاد یک اتحادیه گمرکی گرفتند و قرار شد تاجیکستان و قرقیزستان به محض آماده شدن اقتصادهایشان به این فرایند بپیوندند. در این سال علاوه بر موافقتنامه معاهده قلمرو گمرکی واحد و معاهده تشکیل کمیسیون اتحادیه گمرکی، طیف گسترده‌ای از اسناد حقوق بین-الملل به تصویب رسید که نقطه تمایز نسبت به مرحله قبل بود. این موافقتنامه‌های بین-المللی مبنای حقوقی تشکیل اتحادیه گمرکی شد. به طور کلی همگرایی اقتصادی بر عکس نیمه اول دهه ۲۰۰۰، در نیمه دوم بخوبی پیش رفت و این اتفاق در نتیجه دو عامل بود؛ یکی افزایش قیمت نفت و سرازیر شدن درآمدهای نفتی به کشورهای روسیه و قزاقستان که سبب افزایش تجارت متقابل، سرمایه‌گذاری، اعتبار و حواله و رشد اشتغال شد و از این طریق تأثیر مثبتی را بر اقتصاد همسایه‌ها گذاشت، دوم رکود اقتصادی ۲۰۰۸ بود (Vinokurov, 2018:5).

بحران مالی بین‌المللی ۲۰۰۸ سه کشور روسیه، قزاقستان و بلاروس را ترغیب کرد که بدنبال راه حل برای غلبه بر تأثیر بحران بر اقتصاد خود باشند. در عمل دو تصمیم عمده در این زمان اتخاذ شد؛ یکی تشکیل اتحادیه گمرکی و دیگری تشکیل صندوق ضد بحران جامعه اقتصادی اوراسیا با سرمایه حدود ۸/۵ میلیارد دلار. در نهایت ۱۹ دسامبر ۲۰۰۹، در شهر آلماتی، روسای جمهور سه کشور یعنی نورسلطان نظربایف، ولادمیر مدودوف و الکساندر لوکاشنکو اعلامیه مشترک تشکیل اتحادیه گمرکی را امضاء کردند و سپس از ۱ ژانویه ۲۰۱۰ اجرایی شد (Vinokurov, 2017: 27).

سازمان جهانی تجارت مراحل مختلفی برای همگرایی اقتصادی در نظر گرفته است که عبارت‌اند از: قرارداد تجارت ترجیحی، تجارت آزاد، اتحادیه گمرکی، اتحادیه اقتصادی و اتحادیه سیاسی. در موافقتنامه تجارت ترجیحی تعرفه‌های گمرکی برخی کالاها بین اعضا کاهش پیدا می‌کنند، در تجارت آزاد موانع تعرفه‌ای و غیرتعرفه‌ای به حداقل کاهش می‌یابند و تعرفه‌ها غیر از کالاهای حساس تقریباً حذف می‌شوند. در اتحادیه گمرکی موانع تجاری بین اعضا حذف و برای واردات از کشورهای دیگر تعرفه تجاری یکسانی وضع می‌شود.

اتحادیه اقتصادی سیاست‌های اقتصادی اعضای را یکسان می‌سازد و در مرحله آخر همگرایی سیاسی بین کشورها نیز برقرار می‌شود.

اتحادیه گمرکی اوراسیا در ابتدا توسط یک مرجع نظارتی بنام شورای ایالتی و یک نهاد اجرایی و کمیسیون اتحادیه گمرکی مدیریت می‌شد. کمیسیون اتحادیه گمرکی مجاز به تصمیم‌گیری در مورد موضوعات مختلف از جمله تغییر نرخ حقوق گمرکی واردات، حفظ طبقه‌بندی کالاها برای تجارت خارجی، تعیین معافیت‌های تعرفه‌ای و سهمیه‌های تعرفه‌ای، تعریف نظام ترجیحات تعرفه‌ای و معرفی مقررات غیرتعرفه‌ای بود. کمیسیون اتحادیه گمرکی^۱ موظف شد وظایف و مسئولیت‌های خود را در کنار سایر نهادها و کمیته‌های کشورهای عضو مانند کمیته تنظیم مقررات تجارت خارجی، شورای علمی و کارشناسی، دادگاه اتحادیه گمرکی و دبیرخانه‌های دولتی انجام دهد (Krotov, 2011:129).

ماده ۲۵ معاهده اتحادیه اقتصادی اوراسیا خاطر نشان می‌سازد که در اتحادیه گمرکی؛ ۱- دولت‌های عضو باید بازاری داخلی برای کالاها ایجاد کنند. ۲- تعرفه مشترک گمرکی و دیگر تدابیر مشترک ناظر بر تجارت خارجی باید برای طرف ثالث در نظر بگیرند. ۳- رژیم مشترک تجارت باید به روابط با طرف سوم اعمال شود. ۴- مقررات گمرکی مشترک باید اعمال گردد. ۵- انتقال آزاد کالا بین قلمرو دولت‌های عضو می‌بایست بدون استفاده از اظهارنامه گمرکی و کنترل دولتی (حمل‌ونقل، بهداشت، دامپزشکی و قرنطینه) تضمین شود. مرحله سوم ایجاد فضای اقتصادی مشترک و راه‌اندازی کمیسیون اقتصادی اوراسیا (۲۰۱۴-۲۰۱۲): هدف آن ایجاد اتحادیه اوراسیا مشابه اتحادیه اروپا تا سال ۲۰۱۵ بود. فضای اقتصادی مشترک یک چارچوب قانونی یکپارچه‌ای برای بازار نزدیک به ۱۸۰ میلیونی بر اساس توافقات سه کشور با هدف حرکت آزاد کالاها، خدمات، سرمایه، و جابجایی نیروی کار در بخش‌های کلیدی اقتصاد شکل داد (Mostafa & Mahmood, 2018: 165). بدین ترتیب برای اولین بار در تاریخ ۲۰ ساله فرایند ادغام، یک دستگاه اجرایی با اختیارات واقعی در بخش‌های کلیدی اقتصاد ایجاد شد. کمیسیون اقتصادی اوراسیا فضای مناسبی را برای اتحادیه گمرکی، فضای اقتصادی مشترک و توسعه پروژه‌ها در جهت همگرایی ایجاد کرد.

مرحله چهارم: در این مرحله کار بر روی پیش‌نویس معاهده اتحادیه اقتصادی اوراسیا آغاز و معاهده تجدیدنظرشده توسط سه کشور روسیه، قزاقستان و بلاروس امضاء شد. الحاق قرقیزستان و ارمنستان که از قبل مورد بررسی قرار گرفته بود و مراحل عضویت آنها در

¹. Custom Union Commission (CUC)

کمیسیون اقتصادی اوراسیا و شورای عالی اقتصادی طی شده بود در سال ۲۰۱۵ در اتحادیه اقتصادی اوراسیا کامل گردید. به این ترتیب اتحادیه اقتصادی اوراسیا در یک روند طولانی با گذراندن تجربیات متعدد از شکست و موفقیت نهادها و اتحادیه ها در منطقه اوراسیا در تاریخ ۱ ژانویه ۲۰۱۵ پا به عرصه وجود گذاشت.

با روشن شدن مراحل شکل گیری اتحادیه اقتصادی اوراسیا، لازم است به رویه‌ها و تصمیم‌گیری‌های اتحادیه پرداخته شود؛ بنابراین برای شناخت بیشتر عملکرد اتحادیه، ارکان و ساختار تصمیم‌گیری آن توضیح داده می‌شود.

۲. رویه‌ها و ساختار تصمیم‌گیری اتحادیه اقتصادی اوراسیا

اتحادیه اقتصادی اوراسیا مانند سایر سازمان‌های اقتصادی منطقه‌ای تصمیمات خود را به صورت دسته جمعی و بر اساس منافع و مواضع اعضا اتخاذ می‌کند و بدین منظور ساختار، سازوکار و رویه‌های مختلفی در نظر گرفته است. حاکمیت اتحادیه در چند سطح توسعه یافته که نهادهای دولتی و فراملی را با نهادها و مقامات ملی و جامعه مدنی مرتبط می‌سازد. بالاترین نهاد یا رکن اتحادیه، شورای عالی اقتصادی اوراسیا^۱ که از سران کشورهای عضو تشکیل شده و سیاست‌های کلان اتحادیه را تبیین می‌نماید. شورای عالی همچنین بودجه و حق عضویت کشورها را تصویب، استراتژی و جهت‌گیری‌ها را مشخص و نهایتاً در زمینه دستیابی به اهداف تعیین شده تصمیماتی را اخذ می‌نماید. این شورا حداقل یک بار در سال تشکیل جلسه داده و تصمیمات از طریق اجماع اتخاذ می‌شوند. دستور کار هر جلسه شورای عالی باید توسط کمیسیون بر اساس پیشنهادهای اعضا تنظیم شود. پشتیبانی سازمانی، اطلاعاتی و لجستیکی جلسات شورای عالی توسط کمیسیون با کمک کشور میزبان صورت می‌گیرد و بودجه برگزاری از بودجه اتحادیه تأمین می‌شود.

بر اساس ماده ۱۳ معاهده، دومین رکن فراملی اتحادیه، شورای بین‌حکومتی اوراسیا^۲ است که اعضای آن نخست وزیران کشورهای عضو هستند و خط مشی لازم برای دستیابی به اهداف تعیین شده توسط رهبران را تعیین می‌کنند. دو بار در سال تشکیل جلسه داده و وظیفه آنان نظارت بر نحوه اجرای تصمیمات شورای عالی اقتصادی است. در صورتی که میان اعضا در خصوص موضوعی اختلاف وجود داشته باشد، موضوع اختلاف به نخست

^۱. Eurasian Supreme Economic Council

^۲. Eurasian Intergovernmental Council

وزیران کشورهای عضو ارسال می‌گردد. تصمیمات شورا بر اساس اجماع اتخاذ می‌گردد و هر موضوعی که به اجماع نرسد در شورای بین حکومتی بررسی می‌شود.

طبق ماده ۱۸ معاهده، رکن اجرایی اتحادیه، کمیسیون اقتصادی اوراسیا^۱ است که کارهای روزمره را انجام می‌دهد و مقر آن در مسکو قرار دارد. تصمیمات و پیشنهادات هیأت مدیره کمیسیون باید با اکثریت مشروط یا اجماع اتخاذ شود. کمیسیون موضوعات حساس را جمع‌آوری و برای حل و فصل به هیأت کمیسیون ارائه می‌دهد. هیأت، موضوعات را بر اساس اجماع حل و فصل یا با دو سوم اکثریت واجد شرایط اعضاء تصویب می‌کند. پیش از تأسیس اتحادیه اقتصادی اوراسیا از فوریه ۲۰۱۲ کمیسیون اقتصادی اوراسیا آغاز به کار کرده بود، کمیسیون اختیارات زیادی در زمینه تنظیم قوانین تجارت خارجی، مقررات فنی، گمرکی، تعرفه‌ای و غیرتعرفه‌ای، تنظیم اقدامات بهداشتی، دامپزشکی و بهداشت گیاهی، حمایت از مالکیت فکری و حقوق مصرف‌کننده، تنظیم مقررات صنعت تولید داروها و محصولات پزشکی، صنعت برق و حمل و نقل، تنظیم بازار کار اتحادیه، مالی و خدمات و خریدهای دولتی به عهده دارد (Vinokurov, 2018: 66).

تصمیمات کمیسیون اقتصادی در صورتی که توسط دو سوم آراء در هیئت ۱۰ نفره تصویب شود، برای تمامی کشورهای عضو الزام آور خواهد بود. با این حال هر یک از اعضاء از طریق شورای عالی اقتصادی که شامل معاونین نخست وزیران کشورهای عضو است، دارای حق وتو هستند. هیئت مدیره رکن اجرایی کمیسیون است و هر هفته حداقل یکبار تشکیل جلسه می‌دهد و مسئول اداره امور جاری اتحادیه اوراسیا است. برخی از وظایف هیئت مدیره شامل نظارت بر اجرای معاهدات، ارسال گزارش‌های پیشرفت سالیانه و ارائه توصیه‌ها است. (Margaritou, 2021:26)

کمیسیون برای اینکه اتحادیه را در سطح بین‌المللی قرار دهد و شرکا و اعضای جدید را برای همکاری با اتحادیه جذب کند به طور فعال در تعامل با دولت‌های عضو اتحادیه، کشورها و سازمان‌های دیگر است؛ بنابراین کمیسیون با دولت‌های عضو در دو سطح کار می‌کند؛ کار با ارگان‌های ملی و کار با جوامع تجاری به‌عنوان بخشی از اختیارات خود. کمیسیون در قالب‌های مختلف با محافل تجاری در اتحادیه کار می‌کند؛ اول. از طریق جلسات با کمیته مشورتی. کمیته مشورتی پیشنهادهایی را در مورد سازماندهی همکاری و بهبود تبادل اطلاعات بین جامعه تجاری و نهادهای مجاز کشورهای اتحادیه، بهبود فضای کسب و کار و حذف موانع تجاری و غیره ارائه می‌دهد؛ دوم. از طریق شورای بازرگانی. شورای

¹. Eurasian Economic Commission

بازرگانی یک نهاد هماهنگ کننده مشورتی دائمی جوامع تجاری کشورهای عضو است. شورای بازرگانی اتحادیه شامل اتحادیه صنعتگران و کارآفرینان ارمنستان، کنفدراسیون صنعتگران و کارآفرینان بلاروس، اتاق ملی کارآفرینان (آتامکن) قزاقستان، اتحادیه صنعتگران و کارآفرینان قرقیزستان و روسیه است و؛ سوم. از طریق و محافل پورتال اتحادیه اقتصادی اوراسیا تعامل میان کمیسیون تجاری صورت می‌گیرد و ابزاری است برای شناسایی موانع و محدودیت‌های تجاری همچنین از طریق این پورتال این امکان فراهم می‌شود که اقدامات کمیسیون در رابطه با حذف موانع مورد نظارت قرار گیرد (www.eeu.barries.org, 2023).

اتحادیه همچنین دارای یک رکن قضایی است که دیوان یا دادگاه اتحادیه اقتصادی اوراسیا^۱ نامیده می‌شود و اختلافات تجاری اعضاء، تفاوت نظر در تفسیر قوانین و رویه‌ها و روابط حقوقی با سایر نهادهای اقتصادی بین‌المللی را رسیدگی می‌نماید. دادگاه اتحادیه یک نهاد قضائی دائمی و جز ارکان اصلی اتحادیه است. محل دائمی دادگاه در مینسک بلاروس قرار دارد. تصمیمات شورای عالی اقتصادی اوراسیا که در چارچوب این معاهده اتخاذ شده است مبنای حقوقی سازمان و عملکرد دادگاه اتحادیه را تشکیل می‌دهد (www.courteurasian.org, 2024).

مأموریت دادگاه تضمین اجرای معاهده اتحادیه، معاهدات داخل اتحادیه، معاهدات بین‌المللی اتحادیه با کشور ثالث و تصمیمات ارگان‌های اتحادیه توسط کشورها به طور یکسان است. دادگاه متشکل از دو قاضی از هر کشور عضو اتحادیه است. قضات توسط شورای عالی اقتصادی اوراسیا به پیشنهاد کشورهای عضو به مدت نه سال منصوب می‌شوند. قضات یک رئیس و یک نایب رئیس دیوان را برای یک دوره سه ساله غیرقابل تمدید انتخاب می‌کنند که متعاقباً توسط شورای عالی اقتصادی تأیید می‌گردد. از سال ۲۰۲۱ قاضی ارنا ولادیمیرونا حیریان^۲ به عنوان رئیس و قاضی کنستانتین لئونتیویچ چاپکار^۳ به عنوان معاون رئیس قضات منصوب شده‌اند (www.courteurasian.org, 2024).

صلاحیت درخواست‌هایی که از دادگاه می‌شود بدین ترتیب است: انطباق یک معاهده بین‌المللی در داخل اتحادیه یا مقررات خاص با آن معاهده، انطباق تصمیم کمیسیون اقتصادی اوراسیا یا مقررات خاص با معاهده، صلاحیت بررسی اقدامات چالش برانگیز کمیسیون اقتصادی اوراسیا. دادگاه علاوه بر صلاحیت حل و فصل اختلافات، صلاحیت شفاف سازی مفاد حقوقی اتحادیه را بنا به درخواست کشورهای عضو یا ارگان‌های اتحادیه یا

^۱. Court of the Eurasian Economic Union

^۲. Erna Vladimirovna Hayriyan

^۳. Konstantin Leontyevich Chaika

به درخواست کارمندان و مقامات اتحادیه در مورد روابط کار را دارا است. دادگاه می‌تواند مفاد معاهده بین‌المللی اتحادیه اقتصادی اوراسیا را با شخص ثالث شفاف‌سازی کند. کشورهای عضو می‌توانند اختلافات دیگری را که حل و فصل آن توسط دادگاه صراحتاً توسط معاهده اتحادیه، معاهدات بین‌المللی اتحادیه یا سایر معاهدات بین‌المللی کشورهای عضو آمده است در صلاحیت دادگاه بدانند (www.courteurasian.org, 2023).

یکی از مشکلاتی که دادگاه اتحادیه اقتصادی اوراسیا با آن مواجه است، اولویت قوانین ملی بر قوانین اتحادیه در صورت وجود تعارض بین آنها است. به عنوان مثال در حال حاضر اولویت مقررات قانون اتحادیه منوط به شرایطی است که به وسیله قانون اساسی روسیه و قزاقستان تعیین شده است. قانون اساسی روسیه تصریح می‌کند که مؤسسات اتحادیه اقتصادی اوراسیا مفاد قانون اساسی را در صورتی اعمال می‌کند که سطح بالاتری از حمایت از حقوق و آزادی‌های شهروندی را نسبت به مقررات حقوق بین‌الملل یا یک معاهده بین‌المللی فراهم کنند. اتحادیه اروپا نیز وضعیت مشابهی داشت که در آن حدود ۲۰ سال دادگاههای قانون اساسی آلمان و ایتالیا به قوانین ملی اولویت دادند. بنابراین آلمان برتری قوانین اروپا را به رسمیت نشناخت تا زمانی که دادگاه اتحادیه اروپا حقوق بشر در کل اتحادیه اروپا را به سطح قانون اساسی آلمان گسترش داد (Vinokurov, 2018: 56).

با شناخت ارکان و رویه‌های تصمیم‌گیری، ضروری است سیاست‌های اتحادیه اقتصادی اوراسیا در بخش‌های تجارت کالا، تجارت خدمات و مالکیت فکری مورد توجه و بررسی قرار گیرد.

۳. سیاست‌های اتحادیه اقتصادی اوراسیا بین سالهای ۲۰۱۵ لغایت ۲۰۲۲

اساس‌نامه اتحادیه سیاست‌ها، مقررات، قوانین و دستورالعمل‌های اتحادیه اقتصادی اوراسیا را در همه موضوعات تجاری، خدمات و مالکیت فکری در بر گرفته است. کشورهای عضو نباید از عوارض گمرکی، مالیات‌ها، و هزینه‌های دارای اثر معادل، اقدامات نظارتی غیرتعرفه‌ای، اقدامات حفاظتی، ضد دامپینگ و اقدامات جبرانی در تجارت متقابل استفاده کنند. اما استثناهایی مانند حفاظت از زندگی و سلامت انسان، حفظ اخلاق عمومی و نظم عمومی، حفاظت از محیط زیست، حفاظت از حیوانات، گیاهان و ارزش‌های فرهنگی، اجرای تعهدات بین‌المللی و دفاع از امنیت ملی در نظر گرفته شده است. اقدامات مربوط به قرنطینه

بهداشتی در بازار داخلی جزء مواردی است که دولت‌ها می‌توانند محدودیت برای آن قائل شوند.^۱

رفع موانع در بازار داخلی. یکی از سیاست‌های مهم اتحادیه اقتصادی اوراسیا رفع موانع در بازار داخلی است. کمیسیون اقتصادی اتحادیه اولین متدولوژی جداسازی و رفع موانع در بازار داخلی اقتصاد اوراسیا را در سال ۲۰۱۷ به تصویب رساند و این نقطه شروعی برای کار سیستمی کشورهای عضو و کمیسیون در جهت شناسایی، حذف و جلوگیری از ظهور موانع جدید در بازار داخلی اتحادیه بود. این اقدام منجر به تهیه کتاب سفید و پورتال "عملکرد بازارهای داخلی اتحادیه اقتصادی اوراسیا"^۲ متشکل از فهرستی از موانع، استثنائات و محدودیت‌ها شد. هدف از ایجاد این پورتال اطمینان از پیگیری بودن کار در اتحادیه برای رفع موانع در بازار داخلی و مشارکت طیف گسترده‌ای از مردم در این زمینه بود (Арамович, 2022: 299-300).

دومین سازوکار رفع موانع، حذف استثنائات و محدودیت‌ها از طریق توسعه و اجرای برنامه‌های اقدام "نقشه‌های راه" یا از طریق بهبود هدفمند مقررات قانونی در اتحادیه است. با توجه به اینکه محدودیت‌ها اساساً خلأهای قانونی در قوانین اتحادیه هستند، رفع آنها مستلزم کار طولانی‌مدت و سیستماتیک است؛ بنابراین یک "نقشه راه" به منظور بهبود هدفمند قوانین در حذف معافیت‌ها و استثنائات تهیه شد که هر سال مورد بازنگری قرار می‌گیرد و به روز می‌شود. نقشه راه این امکان را می‌دهد یک کار سیستمی مرحله‌ای برای حذف موانع صورت گیرد. به طور نمونه ده مورد استثناء در زمینه‌های مقررات گمرکی، سیاست حمل و نقل، خرید دولتی، سیاست مالیاتی، مقررات فنی، اقدامات بهداشتی، دامپزشکی و قرنطینه گیاهی شناسایی و حذف شده است (Анатољевна, 2022: 301-303).

بازار دیگر برای حذف موانع، استفاده از دادگاه اتحادیه است. بدیهی است که یک مکانیسم مؤثر برای حل و فصل این گونه اختلافات، اختیار دادن به هیئت کمیسیون برای استیناف به دادگاه اتحادیه در مورد موضوع مربوط به اجرای اطلاعیه‌های کمیسیون توسط یک کشور عضو در چارچوب عملکرد بازار داخلی و ارزیابی اقدامات اتخاذ شده توسط کشور عضو برای از بین بردن تخلف و اثبات واقعیت انطباق یا عدم انطباق با اطلاعیه‌های کمیسیون است (courteurasian.org, 2022). شایان ذکر است نظرات مشورتی دیوان ماهیت

^۱. ماده ۲۹، معاهده اتحادیه اقتصادی اوراسیا

^۲. Domestic Markets Operation in the territory of the Eurasian Economic Union, <https://barriers.eaeunion.org>

تفسیری دارد و کمیسیون و کشورهای عضو در تمام مدت فعالیت خود بارها برای دریافت توضیحات به دادگاه اتحادیه متوسل شده‌اند. اما این موضوع همیشه باعث رفع محدودیت نبوده؛ بلکه در برخی موضوعات موانع را افزایش داده است؛ مانند تفسیر دادگاه در سال ۲۰۱۷ نسبت به یکی از بندهای معاهده اتحادیه^۱ که گفته است کشورهای عضو حق اعمال محدودیت را دارند مشروط بر آنکه این محدودیت‌ها وسیله تبعیض غیر قابل توجیه نباشد. این موضوع سبب شده است که تعداد محدودیت‌ها در تجارت متقابل که در اکتبر ۲۰۱۷، کمتر از ۵ بود به بیش از ۱۵ محدودیت در سال ۲۰۲۱ افزایش یابد^۲ (courteurasian.org, 2022). تجزیه و تحلیل نشان می‌دهد که تعداد محدودیت‌ها سال به سال افزایش می‌یابد. زیرا کشورها به طور دوره ای به این نظر مشورتی اشاره می‌کنند و با توجه به وضعیت اقتصادی و ژئوپلیتیکی جهانی و سایر دلایلی که ارائه می‌دهند، محدودیت‌ها را به طور فزاینده ای تقویت می‌کنند (Анатольевна, 2022: 306).

سیاست تجاری. اتحادیه اقتصادی اوراسیا با هدف تسریع فرایند یکپارچه سازی و توسعه اقتصاد پایدار باید از تدابیر و مکانیسم‌های مناسبی برای توسعه تجارت خارجی استفاده کند و از حقوق مشروع تولیدکنندگان و مصرف کنندگان حمایت نماید. اتحادیه برای سیاست تجاری خود مجموعه اصول و مکانیسم‌هایی مانند اصل دولت کامله‌الوداد در مفهوم موافقت تعرفه و تجارت (گات) (۱۹۹۴) در ارتباط با روابط تجاری کشورهای عضو با طرف ثالث در نظر گرفته است.^۳ مقررات یکپارچه گمرکی و تعرفه‌ای، نظام یکپارچه مقررات غیرتعرفه‌ای، رژیم تجارت آزاد، سامانه تعیین مبدأ کالا، اقدامات ضد دامپینگ، جبرانی و اقدامات حمایتی خاص، اعتبار و توزیع عوارض گمرکی واردات، قابلیت جابه جایی کالاهای معین خارجی در اتحادیه و تجارت خارجی خدمات به عنوان مبنای سیاست تجارت خارجی از جمله سیاست‌های تجاری دیگر در معاهده اتحادیه است که به آن پرداخته است.

سیاست‌های تجارت کالا. همان‌طور که قبلاً توضیح داده شد اتحادیه گمرکی سومین مرحله همگرایی اقتصادی است و در آن اعضا پس از برقراری ترتیبات اقتصادی ترجیحی دست به آزادسازی تجاری بین خود زده و سپس برای جلوگیری از صادرات کشورهای ثالث از طریق یک عضو اتحادیه که تعرفه پائین تری دارد به عضو دیگر دارای تعرفه بالاتر برای

^۱ بند ۱ ماده ۲۹، معاهده اتحادیه اقتصادی اوراسیا

^۲ نظر مشورتی دادگاه اتحادیه اقتصادی اوراسیا مورخ ۳۰ اکتبر ۲۰۱۷، دادگاه اتحادیه اقتصادی اوراسیا

^۳ ماده ۳۴ معاهده اتحادیه اقتصادی اوراسیا

همان کالا، دست به برقراری تعرفه مشترک برای کشورهای غیر عضو در اتحادیه می‌زنند. اعضای اتحادیه اقتصادی اوراسیا نسبت به آزادسازی تجاری بین خود اقدام کرده‌اند؛ اما به مرحله تجارت آزاد در همه کالاها و خدمات نرسیده‌اند. با وجود این تصمیم گرفته‌اند بدون تکمیل مرحله دوم پا به مرحله سوم بگذارند.

پس از تشکیل اتحادیه گمرکی، کنترل گمرکی در مرزهای داخلی برداشته شد و اتحادیه گمرکی به طور کامل عملیاتی گردید. این امر، آزادی جابه جایی کالا در سراسر قلمرو گمرکی یکپارچه را تضمین کرد. مقررات فنی، اقدامات بهداشتی، دامپزشکی و گیاه پزشکی، الزامات یکنواختی برای لیست محصولات تعیین شده فراهم و رویه واحدی برای واردات محصولات در قلمرو گمرکی اعضاء اتحادیه با استفاده از فرم های یکسان کشورهای عضو به رسمیت شناخته شد. در حال حاضر حوزه مقررات گمرکی از حوزه‌هایی است که فرآیند یکپارچه سازی در آن بیشترین پیشرفت را داشته، سازوکارهای فراملی شکل گرفته و صلاحیت فراملی نهادهای اتحادیه تحقق یافته است (Алексеевич, 2022: 93-95).

تعرفه گمرکی مشترک^۱ از سال ۲۰۱۴ در قلمرو گمرکی اتحادیه تعیین شده. اما تنها توسط بلاروس و روسیه اعمال شده است چرا که به قزاقستان، ارمنستان و قرقیزستان تا سال ۲۰۲۲ فرصت داده شد تا عوارض گمرکی وارداتی در رابطه با برخی کالاهای متفاوت از آنچه توسط اتحادیه تعیین شده اعمال کنند. در مورد قزاقستان این امر ناشی از تعهدات تعرفه قزاقستان در سازمان تجارت جهانی است (www.eec.eaeunion, 2024).

در خصوص مقررات گمرکی و تعرفه‌ای علاوه بر اختیارات تعیین حقوق گمرکی واردات، کمیسیون اقتصادی اوراسیا موارد و شرایط لازم برای ارائه معافیت‌های تعرفه‌ای و تعیین سهمیه‌های تعرفه‌ای تعیین می‌کند. اقدامات مشترک مقررات غیرتعرفه‌ای مانند ممنوعیت واردات و یا صادرات، حق انحصاری و صدور مجوز خودکار صادرات و واردات در تجارت با کشورهای ثالث اعمال می‌شود (www.eec.eaeunion, 2024).

با وجود قوانین و مقررات موجود در معاهده اتحادیه و ایجاد پورتال شناسایی محدودیت‌ها، نظارت کمیسیون اقتصادی اوراسیا و حذف تعرفه‌های داخلی، تعرفه‌های مشترک در تجارت خارجی تنها از سوی روسیه و بلاروس اجرا و بقیه کشورهای عضو در بسیاری از کالاها از آن معاف هستند. از طرف دیگر با نگاه به جدول شماره یک، تجارت داخلی از ۲۰۱۵ تا ۲۰۲۲ از رشد نسبتاً خوبی برخوردار بوده. بخصوص در مورد قرقیزستان و

^۱. The Common Customs Tariff

ارمنستان افزایش تجارت بیشتر محسوس است؛ اما در سال‌های ۲۰۱۶ و ۲۰۲۰ بحران کریمه و شیوع ویروس کرونا سبب افت تجارت شده است. نکته قابل توجه در مورد رشد تجارت در سال ۲۰۲۲ یک روند غیرطبیعی را نشان می‌دهد. با وجود تحریم‌های روسیه از جانب غرب به دلیل حمله به اوکراین، انتظار می‌رود رشد تجارت در کشورهای عضو که وابستگی شدیدی به روسیه دارند کاهش یابد؛ اما به طور غیرمنتظره‌ای تجارت قرقیزستان و ارمنستان و کمی هم قزاقستان یک رشد بی‌سابقه دو برابری داشته است. به نظر می‌آید رشد تجارت این سه کشور به دلیل واردات و صادرات موازی کالاهای تحریمی به روسیه است نه اجرای قوانین اتحادیه برای رشد تجارت و همگرایی. در واقع این کشورها تبدیل به کانال دورزدن تحریم‌های روسیه شده‌اند.

جدول شماره ۱. حجم تجارت کشورهای عضو اتحادیه اقتصادی اوراسیا با یکدیگر (میلیون دلار)

ردیف	۲۰۱۵	۲۰۱۶	۲۰۱۷	۲۰۱۸	۲۰۱۹	۲۰۲۰	۲۰۲۱	۲۰۲۲
روسیه	۴۱,۱۰۰	۳۹,۰۲۷	۵۰,۷۷۴	۵۶,۰۶۹	۵۷,۳۴۲	۵۱,۶۹۴	۶۹,۵۰۰	
قزاقستان	۱۶,۳۳۱	۱۳,۵۸۲	۱۷,۳۵۹	۱۹,۱۱۳	۲۱,۲۹۵	۷۲۶,۱۹	۵۸۶,۲۶	۲۸,۳۰۸
بلاروس	۲۷,۸۵۶	۲۶,۳۷۳	۳۳,۰۵۴	۳۶,۳۷۷	۳۶,۲۷۸	۲۳۱,۳۰	۹۳۰,۲۶	
قرقیزستان	۳۸۸,۲	۹۶۱,۱	۴۱۸,۲	۳۴۴,۲	۶۳۶,۲	۴۰۰,۲	۴۲۷,۳	۴,۵۲۹
ارمنستان	۳,۱۲۱	۳,۲۷۳	۳,۸۸۳	۴,۳۹۳	۴,۹۵۳	۲,۰۸۰	۳,۰۷۳	۶,۷۲۳

Source: trademap,2024

موضوع دیگر در ایجاد همگرایی، انحراف تجاری است؛ وجود قوانین و مقررات مشترک تجارت خارجی به منظور خلق تجارت در داخل اتحادیه و انحراف تجاری از تجارت با کشورهای ثالث. در جدول شماره دو، بین سال‌های ۲۰۲۰ تا ۲۰۲۱ افزایش تجارت خارجی را شاهد هستیم که نشان می‌دهد در امر انحراف تجاری خوب عمل نکرده است. در سال ۲۰۲۲ این کاهش نسبی تجارت با خارج به نظر می‌آید بخاطر تحریم‌های روسیه می‌باشد نه عملکرد اتحادیه.

جدول شماره ۲. تجارت کالای اتحادیه اقتصادی اوراسیا با جهان (میلیون دلار)

ردیف	۲۰۱۵	۲۰۱۶	۲۰۱۷	۲۰۱۸	۲۰۱۹	۲۰۲۰	۲۰۲۱	۲۰۲۲
صادرات	۴۰۹،۲۴۷	۳۴۹،۱۵۵	۴۳۸،۶۰۰	۵۴۸،۱۷۷	۵۱۸،۰۳۹	۴۱۷،۷۱۱	۵۹۷،۱۴۸	۶۸۳،۱۷۵
واردات	۲۴۵،۳۴۶	۲۴۲،۱۸۳	۲۹۸،۸۸۰	۳۱۸،۸۱۰	۳۳۱،۵۸۰	۳۱۰،۷۴۸	۳۸۷،۶۲۲	۲۸۰،۳۸۸
جمع	۶۵۴،۵۹۳	۵۹۱،۳۳۸	۷۳۷،۴۸۰	۸۶۶،۹۸۷	۸۴۹،۶۱۹	۷۲۸،۴۵۹	۹۸۴،۷۷۰	۹۶۳،۵۶۳

Source: trademap,2024

تجارت خدمات. یکی از مهم‌ترین روندهای توسعه اقتصاد جهانی در دهه‌های اخیر، رشد شتابان بازار خدمات جهانی نسبت به بازار کالا بوده است که در این شرایط موضوع تنظیم تجارت خدمات اهمیت ویژه‌ای پیدا می‌کند. تجارت کشورهای عضو اتحادیه اقتصادی اوراسیا عمدتاً کالامحور است و روسیه که موتور محرکه این اتحادیه است بیشتر به صادرات کالاهای اساسی دست می‌زند و در تجارت جهانی خدمات نقش چشمگیری ندارند.

تجارت خدمات در اتحادیه اقتصادی اوراسیا نیز از اهمیت زیادی برخوردار است و در معاهده اتحادیه اقتصادی اوراسیا موضوع تجارت خدمات در «پروتکل تجارت خدمات، شرکت‌ها، فعالیت‌ها و سرمایه‌گذاری‌ها» به طور جامع مورد بحث و تصویب قرار گرفته و کلیه اقداماتی که دول عضو در زمینه عرضه و دریافت خدمات انجام می‌دهند در بر می‌گیرد. در پروتکل اعلام شده است که کلیه شرکت‌های ثبت شده، خریداری شده، دفاتر شعبات ثبت شده، دفاتر نمایندگی یا اشخاص مستقل ثبت شده می‌توانند به عنوان عرضه‌کنندگان خدمات فعالیت نمایند. اما استثنائات و محدودیت‌هایی برای هر کشور مانند خدمات حمل و نقل هوایی به استثنای خدمات نگهداری و تعمیر هواپیما، عرضه و بازاریابی خدمات حمل و نقل هوایی، خدمات کامپیوتری و رزرو هواپیما به تصویب شورای عالی اتحادیه از دامنه شمول موافقت‌نامه خارج شده است.^۱

موضوع بعدی در ارتباط با خدمات، پرداخت و انتقال پول است. دولت‌های عضو نمی‌توانند محدودیتی برای پرداخت یا انتقال پول مربوط به تجارت خدمات وضع کنند. این موضوع شامل درآمد شرکت‌ها، بازپرداخت وام‌ها و اعتبارات، منابع مالی دریافت شده توسط سرمایه‌گذاران، منابع هر مؤسسه اقتصادی ورشکست شده، حقوق و مزایای کارکنان شرکت‌ها و مؤسسات تجاری می‌شود.^۲ اما در این مورد هم محدودیت‌هایی می‌شود اعمال

۱. بند ۳ و ۴، ضمیمه شماره ۱۶ معاهده اتحادیه اقتصادی اوراسیا (پروتکل تجارت خدمات، شرکت‌ها، فعالیت‌ها و سرمایه‌گذاری‌ها)

۲. ماده ۳، ضمیمه شماره ۱۶ معاهده اتحادیه اقتصادی اوراسیا (پروتکل پرداخت و انتقال پول)

کرد. اگر شرایطی مانند به هم خوردن موازنه پرداخت‌ها، کاهش چشمگیر ذخایر ارزی خارجی، نوسان شدید نرخ تسعیر ارز ملی با دیگر ارزها یا تهدیدی بر علیه ثبات پولی یکی از اعضا رخ دهد، دولت مربوطه می‌تواند محدودیت‌هایی به صورت موقتی در حواله پول و یا پرداخت پول به صورت غیر تبعیض‌آمیز برقرار نماید، به شرطی که صدمه زیادی به منافع دیگر کشورهای عضو وارد نکند.^۱

از موارد دیگر برای تجارت خدمات مسئله تضمین و حمایت از سرمایه‌گذاری خارجی است. در صورتی که شهروند یک کشور عضو بخواهد در خرید شرکت‌های دولتی در معرض خصوصی شدن شرکت کند کشور میزبان باید رفتاری مانند شرکت‌های ملی با آن انجام دهد. به صورت کلی می‌توان اظهار داشت که اصل رفتار ملی در پروتکل اتحادیه پیش‌بینی شده و چنانچه اشخاص حقیقی و حقوقی کشورهای عضو بخواهند در قلمرو اتحادیه سرمایه‌گذاری کنند، دول میزبان موظف‌اند همان رفتاری را که با اتباع خود انجام می‌دهند در مورد آنان نیز اعمال نمایند. این امر هم درباره سرمایه‌گذاری اتباع دیگر اعضا در قلمرو یک کشور مصداق دارد و هم سرمایه‌گذاری کشور میزبان در سهام شرکت مهمان. معاهده همچنین تمهیدات مشابهی در زمینه عدم تبعیض بین شرکاء و سایر اعضای اتحادیه در نظر گرفته است و رفتار تبعیض‌آمیز با سایر اعضای اتحادیه را موقوف ساخته است. مانند اصل کامله‌الوداد.

موضوع دیگر در ارتباط با آزادی سازی تجارت خدمات، آزادسازی میزان کمی خدمات است. اتحادیه دست دولت‌های عضو را در زمینه تجارت خدمات کاملاً هم باز نگذاشته و مطابق با مفاد معاهده، جنبه‌های تجاری سرمایه‌گذاری سازمان جهانی تجارت محدودیت‌هایی برای دولت‌ها در نظر گرفته است. مثلاً دولت‌های عضو نمی‌توانند برای تعداد عرضه‌کنندگان خدمات از دیگر کشورها محدودیت کمی قائل شوند، سقفی برای تعداد شعبات در نظر بگیرند، سهمیه برای تعداد حواله‌های پولی برقرار کنند، شکل حقوقی شرکت‌ها را به نحو خاصی در نظر بگیرند و یا شرکت را مجبور به واگذاری بخشی از سهام خود به دولت میزبان یا مؤسسات آن بکنند. (ماده ۶ ضمیمه ۱۶، معاهده اتحادیه اقتصادی اوراسیا)

کمیسیون مشترک در سال ۲۰۱۵، ۴۳ بخش خدماتی از جمله خدمات ساختمانی، تجارت و خدمات کامپیوتری، کشاورزی و جنگلداری و غیره را مشخص کرد و تا سال ۲۰۲۰ خدمات دیگری مرتبط با املاک و مستغلات، گردشگری، زمین‌شناسی، حمل‌ونقل، ماشین

^۱ ماده ۴، ضمیمه ۱۶ معاهده اتحادیه اقتصادی اوراسیا (محدودیت‌های پرداخت و انتقال پول)

آلات و تجهیزات، خدمات برنامه نویسی و فناوری اطلاعات، کشاورزی، جنگلداری و شکار، خدمات تفریحی، فرهنگی و ورزشی، هتلداری و حسابداری و بسیاری موارد دیگر را اضافه کرد (Владимировна, 2020:323).

تجارت خدمات اتحادیه با جهان در جدول شماره سه قابل مشاهده است. طی سال‌های ۲۰۱۵ تا ۲۰۲۲ همان متغیرهایی که در تجارت کالا در اتحادیه نقش داشته است در تجارت خدمات نیز مؤثر بوده است؛ یعنی در سال ۲۰۱۶ با کاهش تجارت داخلی خدمات ناشی از بحران جنگ کریمه، تحریم‌های روسیه و درهم تنیدگی اقتصادهای کشورهای عضو اتحادیه با اقتصاد روسیه روبرو بوده است. شوک بعدی در سال ۲۰۲۰ هم‌زمان با همه‌گیری ویروس کرونا است که همه کشورهای تحت تأثیر قرار گرفتند. اما در سال ۲۰۲۲ مجدداً شرایط خاصی حکم فرما گردید که باعث کاهش تجارت خدمات روسیه و بلاروس در نتیجه تحریم‌ها شد؛ ولی سایر کشورها افزایش تجارت خدمات را داشته‌اند.

موضوع قابل توجه در تجارت خدمات این است که در هیچ یک از موضوعات خدماتی مانند حمل‌ونقل، بازار ارز، سیاست‌های پولی و مالی و سایر موارد، بازار مشترک ایجاد نشده است. بر اساس مفاد اساس نامه اتحادیه، بازار مشترک یکی از فاکتورهای اساسی همگرایی است که بر ایجاد آن تأکید شده ولی تاکنون دستاوردی در این زمینه نداشته است.

جدول ۳. حجم تجارت خدمات کشورهای عضو با اتحادیه اقتصادی اوراسیا (میلیون دلار)

ردیف	۲۰۱۵	۲۰۱۶	۲۰۱۷	۲۰۱۸	۲۰۱۹	۲۰۲۰	۲۰۲۱	۲۰۲۲
روسیه	۳۸۲،۱۴۰	۲۴۵،۱۲۵	۴۰۵،۱۴۶	۳۷۳،۱۵۹	۷۸۴،۱۶۱	۴۷۵،۱۱۳	۷۱۲،۱۳۲	۱۱۹۹،۰۶
قزاقستان	۱۳۱،۱۷	۹۸۱،۱۵	۶۶۲،۱۶	۴۰۰،۱۹	۲۹۵،۱۹	۶۵۳،۱۳	۷۹۳،۱۳	۳۳۷،۱۷
بلاروس	۱۰۳،۱۱	۲۶۴،۱۱	۷۳۱،۱۲	۲۴۴،۱۴	۴۹۳،۱۵	۶۶۴،۱۳	۹۸۸،۱۵	۲۳۴،۱۴
قرقیزستان	۹۰،۱	۸۸۵،۱	۷۳۸،۱	۷۹۱،۱	۱۰۲،۲	۰۳۲،۱	۲۶۰،۱	۶۴۰،۲
ارمنستان	۲۹۷،۸	۴۸۴،۸	۷۶۶،۹	۰۲۹،۱۱	۱۶۱،۱۲	۷۶۸،۹	۶۵۱،۱۱	۷۴۷،۱۱
جمع	۸۲۱،۱۷۸	۸۵۹،۱۶۲	۳۰۲،۱۸۷	۸۳۷،۲۰۵	۸۳۵،۲۱۰	۵۶۲،۱۵۱	۴۰۴،۱۷۵	۸۶۴،۱۶۵

Source: trademap, 2024

اقدامات اتحادیه در زمینه حفظ مالکیت فکری. یکی از موضوعات مهم که در اساس نامه اتحادیه اقتصادی اوراسیا به آن پرداخته و بر حفظ آن تأکید شده مالکیت فکری

است. اتحادیه اقتصادی اوراسیا علاوه بر اینکه عضو ناظر سازمان جهانی مالکیت فکری و دارای تعامل مستمر با آن است و کشورهای عضو، طرف بسیاری از موافقت‌نامه‌های بین-المللی در زمینه مالکیت فکری و معنوی هستند، در داخل اتحادیه اقتصادی اوراسیا نیز یک سیستم هماهنگ در زمینه مالکیت فکری ایجاد کرده است که مقررات فراملی و هماهنگ-سازی قوانین دولتی اعضاء اتحادیه را دنبال می‌کند. «موافقت‌نامه رویه مدیریت چاپ و حقوق مرتبط با آن»، «موافقت‌نامه تضمین حمایت مؤثر گمرکی از حقوق مالکیت فکری» از طریق نگهداری ثبت گمرکی یکپارچه از مالکیت فکری کشورهای عضو، «موافقت‌نامه حمایت از علائم تجاری، علائم خدماتی و نام‌های مبدأ کالا» به منظور حمایت از علائم تجاری که تعامل متقاضی را تنها با یک دفتر ثبت اختراع میسر می‌سازد. این اتفاق باعث کاهش هزینه و زمان و حمایت از علامت تجاری با یک رویه واحد در تمام قلمرو کشورهای عضو می‌شود (Игоревич, 2022:284- 289).

مشکل مربوط به تضمین حمایت از حقوق مالکیت فکری یک مشکل جهانی است. علی‌رغم آنکه اتحادیه اقتصادی اوراسیا یک نهاد اقتصادی است؛ اما لازم است استانداردهای یکسانی برای حمایت از حقوق مالکیت فراهم سازد. در همین راستا به عنوان بخشی از اجرای موافقت‌نامه هماهنگی اقدامات برای حمایت از حقوق مالکیت فکری، سالانه اطلاعات ارائه شده توسط مقامات کشورهای عضو در زمینه حمایت از مالکیت فکری را تجزیه و تحلیل می‌کند. بر اساس نتایج تجزیه و تحلیل‌های انجام شده توسط کمیسیون، عمده‌ترین جرایم مربوط به مالکیت فکری مربوط به نقض در زمینه استفاده غیرقانونی از علائم تجاری حدود ۹۱.۶ درصد و ۸.۳ درصد برای نقض حق چاپ و حقوق مرتبط است. تخلفات ثبت اختراع تنها ۰.۰۶ درصد موارد را تشکیل می‌دهد. طی شش سال گذشته، تعداد جرایم مربوط به استفاده از کپی رایت و سایر حقوق مربوطه ۷۳ درصد کاهش یافته است که به دلیل تغییر در فعالیت‌های غیرقانونی در زمینه استفاده از حق چاپ و حقوق مرتبط در اینترنت است. در سطح ملی یکی از سازوکارهای مؤثر برای مبارزه با گسترش محصولات تقلبی، مکانیسم حقوق مالکیت فکری توسط مقامات گمرکی است که مستقیماً در قانون گمرک اتحادیه ذکر شده است و امکان تعلیق ترخیص کالاهای حاوی مالکیت فکری را فراهم می‌کند. گمرک حداکثر تا ۲۰ روز کاری ثبت و همراه با صاحبان حق چاپ از آنها برای نقض حقوق مالکیت فکری تحقیق می‌کند. هر سال از ۱۰۰ تا ۴۰۰ دارنده حقوق داخلی و خارجی در هر یک از کشورهای اتحادیه اقتصادی اوراسیا از مکانیسم حمایت از گمرک استفاده می‌کنند.

بیشترین تعداد صاحبان حقوق اشیاء مالکیت فکری در ثبت گمرک روسیه است. در سال های اخیر، افزایش خاصی در فعالیت دارندگان حق چاپ در گنجاندن اشیاء مالکیت فکری در ثبت های گمرکی در تمامی کشورهای اوراسیا وجود داشته که نشان دهنده تقاضای دارندگان حق چاپ برای این مکانیسم برای حمایت از حقوق خود می باشد (Игоревич, 2022: 291- 293).

حقوق مالکیت فکری طیفی از موضوعات مربوط به اختراعات، خلاقیت های ذهنی، آثار ادبی و هنر، طرح ها، نمادها، نام ها و حق چاپ و علائم تجاری را در بر می گیرد (www.wipo.int/about-ip, 2024). اما در عملکرد اتحادیه اقتصادی اوراسیا گزارش قابل استنادی در خصوص رعایت و نظارت بر همه موضوعات مالکیت فکری که در سازمان جهانی مالکیت فکری ذکر شده ارائه نشده است. ظاهراً اقدامات اتحادیه اقتصادی اوراسیا برای رعایت حقوق مالکیت فکری محدود به شناسایی جرائم مربوط به علائم تجاری بوده و از سایر موارد گزارشی در دست نیست.

به صورت کلی می توان اظهار داشت که کاربرد نهادگرایی نئولیبرالی آن چنان که در سازمان جهانی تجارت در پیش گرفته و به سازمان های اقتصادی منطقه ای نیز توصیه شده در اتحادیه اقتصادی اوراسیا رعایت نشده و نوعی ادغام اقتصادی تأخیری در اتحادیه می توان مشاهده کرد که معلول اثرپذیری مسائل اقتصادی از مسائل ژئوپلیتیک است. اتحادیه اوراسیا سازمانی است که حاکمیت و امنیت روسیه بر روند همگرایی اقتصادی آن تأثیر می گذارد؛ بنابراین حمله روسیه به گرجستان در سال ۲۰۱۴ و تهاجم به اوکراین در سال ۲۰۲۲ را می توان به عنوان چالش های جدی در تعمیق همگرایی اوراسیایی در نظر گرفت. تحریم های غرب، اقتصاد روسیه را هدف گرفته و از توان اقتصادی آن کشور می کاهد. در چنین شرایطی آزادسازی تجاری با سختی بیشتری انجام می شود و در دستیابی سازمانهای منطقه ای به اهداف مد نظر بر اساس تئوریهای نئولیبرال تأخیر ایجاد می کند. نیاز سایر اعضا به یافتن شرکای تجاری به جای روسیه ممکن است در بلند مدت باعث کاهش کارآیی و از حیض انتفاع افتادن اتحادیه اقتصادی اوراسیا گردد.

نتیجه گیری

اتحادیه اقتصادی اوراسیا در ابتدا به عنوان یک اتحادیه گمرکی و سپس به عنوان یک اتحادیه اقتصادی فعالیت خود را آغاز کرد؛ اما باید توجه داشت از ابتدا اعضای آن تحت تأثیر مسائل

ژئوپلیتیکی تصمیمات خود را آغاز کردند و مسائل بیش از حد تحت شعاع عناصر سیاسی - امنیتی هستند. ساختار اتحادیه به دلیل وزن متفاوت اعضاء در نظام بین الملل چندان متوازن نیست؛ روسیه قدرت بیش از حدی در اتحادیه دارد و تصمیمات را بر اساس منافع ملی خود اخذ می‌کند. کشورهای دیگر مانند قزاقستان هدفشان از پیوستن به اتحادیه مصون ماندن از تهدید مسکو بوده است تا احیاناً به عنوان کریمه شرقی به تسخیر روسیه در نیاید یا حتی در برخورد با اپوزیسیون داخلی قزاقستان بتواند از پشتیبانی روسیه برخوردار باشد. الکساندر لوکاشنکو رهبر بلاروس که از سوی اتحادیه اروپا لقب آخرین دیکتاتور اروپا را گرفته است به حمایت سیاسی مسکو نیاز دارد تا بتواند به تجارت خود با اروپا ادامه دهد. ارمنستان به حمایت مسکو در جنگ با آذربایجان بر سر قره باغ نیاز دارد و از سوی دیگر امیدوار است از پشتیبانی اتحادیه برای محکومیت قتل عام ارامنه توسط دولت ترکیه برخوردار شود. قرقیزستان نیز نیازمند شبکه امنیتی روسیه در منطقه برای برخورد با مسائل داخلی سیاسی - امنیتی خود است؛ بنابراین انگیزه اقتصادی کشورها از ابتدای تأسیس اتحادیه تحت الشعاع دلایل سیاسی - امنیتی قرار داشته است. برای سنجش ضریب همگرایی و تأثیرگذاری اتحادیه اوراسیا می‌توان روند عضویت آن را با روند عضویت در اتحادیه اروپا مقایسه کرد. در حالی که اتحادیه اروپا شرایط بسیار سختی برای عضویت دارد و کشورهای داوطلب را وادار می‌کند اقتصاد خود را متحول کنند تا امکان ورود به اتحادیه را بیابند، ورود به اتحادیه اوراسیا بسیار آسان تر و عمدتاً منوط به موافقت روسیه و با شرایط توافق شده با مسکو یا حتی پرداخت نوعی یارانه عضویت از سوی روسیه است. به جای تبعیت از ضوابط الحاق اتحادیه، معمولاً این کشورهای متقاضی هستند که شرایط خود را اعلام و در صورت موافقت روسیه به عضویت درمی‌آیند.

در اثبات فرضیه پژوهش بر اساس نظریه نو کارکردگرایی که همگرایی را یک روند می‌داند و نه یک نتیجه، موفقیت قابل توجهی به دست آورده است. اتحادیه در تنظیم اسناد بالادستی، ایجاد نهادهای جدید، وضع قوانین و مقررات، برقراری استانداردها، برگزاری مرتب اجلاس سران و وزرای خارجه و کارشناسان ارشد، عقد قرارداد تجارت آزاد با کشورهای غیر عضو مانند ایران و ویتنام و سنگاپور و صربستان، توافق همکاری با سازمان های منطقه‌ای دیگر مانند بریکس و سازمان همکاری شانگهای از جمله دستاوردهای مثبتی است که اتحادیه به آن نائل شده است؛ بنابراین اتحادیه در زمینه نهادسازی عملکرد خوبی داشته است. در زمینه مالکیت فکری، قوانین جهانی مالکیت فکری در اتحادیه پیش‌بینی شده است

و از کشورهای عضو درخواست نموده به آن پایبند و آن را اجرا کنند. اما اقدامات آن بیشتر برای جلوگیری از تقلب در علائم تجاری است.

در زمینه افزایش تجارت درون اتحادیه شاهد رشد تجارت کالا و خدمات بوده ایم؛ اما رشد تجارت در سال ۲۰۲۲ ناشی از تحریم های روسیه بدلیل حمله اوکراین و صادرات موازی کالاها از کشورهای عضو به روسیه بوده است. این رشد تجارت را کشورهای عضو اتحادیه با کشورهای ثالث نیز شاهد بوده اند و حتی بیش از تجارت درونی و این نشان می دهد که اتحادیه در انحراف تجاری خیلی موفق نبوده است. ایجاد بازار مشترک یکی از اهداف اساسی اتحادیه است و با وجود دستورالعمل هایی که در اساسنامه اتحادیه برای تشکیل بازار مشترک آمده است؛ در هیچ یک از موضوعات اقتصادی بازار مشترکی ایجاد نشده است. ضمن آنکه با تحریم های روسیه، بانکهای روسی که تا پیش از جنگ اوکراین در کشورهای عضو آزادانه فعالیت می کردند بعد از جنگ اوکراین با تحریم، محدودیت بسیار و حتی بسته شدن شعبات بانکهای روسی در این کشورها مواجه شده است. بنابراین آنچه که نهادگرایی نولیبرال به عنوان دستاورد یک نهاد در نظر داشته اعم از سود، رفاه و آزاد سازی تجاری تحقق نیافته است.

مهم ترین مسئله پیشروی اتحادیه اوراسیا مربوط به تحریم هایی است که بر سر جنگ اوکراین علیه روسیه و بلاروس اعمال شده است. تحریم ها پروژه اوراسیا را به طور جدی به چالش کشیده است. اتحادیه اقتصادی اوراسیا اکنون نه تنها باید تلاش های یکپارچه سازی خود را تثبیت کند، بلکه باید ضربه جنگ اقتصادی را نیز خنثی یا حداقل کاهش دهد.

از زمان آغاز جنگ اوکراین، کشورهای عضو اوراسیا پیشرفت چشمگیری در جهت دلارزدایی داشته اند. سهم تسویه با ارزهای ملی کشورهای اوراسیا از ۷۴ درصد در سال ۲۰۲۱ به ۹۰ درصد در سال ۲۰۲۳ افزایش یافته است. در عین حال، اعمال تحریم ها خطرات حقوقی و اعتباری تعامل با مسکو را برای شرکت های مالی و تجاری که فعالانه با شرکت های غربی همکاری می کنند، به شدت افزایش داده است. زیرا سازمان های اعتباری خارجی شروع به امتناع از پذیرش کارت های اعتباری وابسته به سیستم پرداخت «میر» روسیه کرده اند. در قزاقستان، با توجه به خطر تحریم های ثانویه، اکثر بانک های بزرگ نیز خدمات کارت های سیستم پرداخت روسیه را برای انتقال پول برون مرزی متوقف کرده اند. در ۳۰ مارس ۲۰۲۴، بانک های ارمنستان به طور کامل کار خود را با سیستم پرداخت روسیه متوقف کردند. در اوایل آوریل، تصمیم مشابهی در قرقیزستان اتخاذ شد.

کشورهای اوراسیا به خوبی می‌دانند که تحریم‌ها حتی در مقایسه با پنج سال قبل تغییر کرده است و ریسک‌ها و آسیب‌پذیری کشورهای عضو افزایش یافته است. با توجه به خطرات فزاینده، آنها آماده نیستند که در معرض تحریم‌ها قرار گیرند؛ واقعیتی که تأثیر منفی بر یکپارچه‌سازی سیستم‌های پرداخت ملی اتحادیه داشته است. همه این عوامل باعث شده ظرفیت اتحادیه اقتصادی اوراسیا برای فعالیت به عنوان یک بازیگر تثبیت شده در روابط بین‌الملل و گسترش فهرست شرکای خود به خطر بیفتد.

منابع و مأخذ

فارسی

- سجادپور، سید محمد کاظم، سلیمانی درچاق (۱۳۹۴)، کالبدشکافی همگرایی اوراسیایی روسیه، چارچوب‌های مفهومی و عملیاتی، فصلنامه آسیای مرکزی و قفقاز، شماره ۹۰، صص ۹۷-۱۱۷.
- دهقانی فیروزآبادی، سید جلال (۱۳۹۴)، نظریه‌های همگرایی منطقه‌ای و رژیم‌های بین‌المللی، تهران، نشر مخاطب.
- فاخری، مهدی (۱۳۹۷)، سازمان جهانی تجارت و سیاست خارجی جمهوری ایران، چاپ پنجم، تهران، دفتر مطالعات سیاسی و بین‌المللی وزارت امور خارجه.
- قوام، عبدالعلی (۱۳۸۵)، تجزیه و تحلیل ابعاد گوناگون همگرایی در روابط بین‌الملل، فصلنامه مطالعات بین‌المللی، شماره ۸، صص ۷۹-۹۸.

لاتین

- Atik, S. (2014), Regional Economic Intergration in the Post-Soviet Eurasia: An Analysis on Casuse of Inefficiency, **Procedia-Social and Sciences**, 109, 1326-1335, <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S1877042813052725>
- Busygina, Irina (2024), Impact of the war in Ukraine on Eurasian Economic Union, **Center for Security Studies**, <https://www.ponarseurasia.org/the-impact-of-the-war-in-ukraine-on-the-eurasian-economic-union/>
- Gussarov, A & Aminjonov, F. (2017). The Eurasian Economic Union and the Silk Road Economic Belt, **Central Asia Institute for Strategic Studies**, Almaty, 3-27, <https://library.fes.de/pdf-files/bueros/kasachstan/13620.pdf>
- Haas, E. (1964), Technocracy, Pluralism and the New Europe, **Institute of International Studies, University of California**, 1- 27 , Available: <https://books.google.com>
- Haas, Ernst (2009), *The Study of Regional Integration: Reflections on the Joy and Anguish of Pretheorizing*, **Cambridge University Press**: 607-44, (DOI: <https://doi.org/10.1017/S0020818300017495>)

- Haas, E & Schmitter, p. (1964), 'Economics and Differential Patterns of Political Integration: Projections About Unity in Latin America', **International Organization, Cambridge University Press**, vol.18(4), 705-73, Available: https://ideas.repec.org/a/cup/intorg/v18y1964i04p705-737_02.html
- Keohane, R. (1992), *Institutional Theory The Realist Challenge After Cold War*. **Center for International Affairs, Harvard University**, 16- 46, https://books.google.com/books/about/Institutionalist_Theory_and_the_Realist.html
- Libman, A. (2011), **Commonwealth of Independent States and Eurasian Economic Community**, Center for studies on federatio http://webarchive-2009-2022.internationaldemocracywatch.org/attachments/460_CIS-libman.pdf
- Lindberg, L. (1963), *The Political Dynamics of European Integration*. Stanford, PrincetonUniversityPress, https://archive.org/details/politicaldynamic0000unse_g0w9
- Sergi, B. (2018), Putin's and Russian- led Eurasian Economic Union: A Hybrid Half-Economic and Half-Political Janus Bifrons, *Jornal of Eurasian Studies*, 1-82, (doi.org/10.1016/j.euras.2017.12.005)
- Vinokurov, E. (2017), Erusian Economic Union: Current State and Preliminary Results, **Russian Journal of Economics**, Volume 3, 54- 70, (<https://doi.org/10.1016/j.ruje.2017.02.004>)
- Mostafa, G. (2013), The concept of Eurasia: Kazakhstan's Eurasian policy and its Implication" *Journal of Eurasian Studies, Center for Integration Studies*, [Russia], 160-170 (doi.org/10.1016/j.euras.2013.03.006)
- Mostafa, G., Mahmood, M. (2018), "Eurasian Economic Union: Evolution, Challenges and Possible Future Direction, *Journal of Eurasian Studies*, [Russia], Volume 9, 163-172, (doi/epub/10.1016/j.euras.2018.05.001)
- Molchanov, M. (2014), The Eurasian Union and the Reconstitution of the Regional Order in Central Asia, **Flasco-ISA**, Buenos Aires Argentina, https://www.researchgate.net/publication/303364747_The_Eurasian_Union_and_the_reconstitution_of_the_regional_order_in_Central_Asia
- Miguel, W.(2017), The Eurasian Economic Union – Risks and Opportunities of an Emerging Bipolar Europe", **The Eurasian Economic Union**, 186-233
- Mukhametdinov, M. (2020), **The eurasian Economic Union and Integration Theory**, Palgrave Macmillan, ISBN 978-3-030-34287-6, Available:The Eurasian Economic Union and Integration Theory | SpringerLink
- Pomerlyan, E & Belitski, M. (2022), Regional integration and economic performance: evidence from the Eurasian Economic Union, **Eurasian Geography and Economics**, 655-627, (doi.org/10.1080/15387216.2022.2163414)
- Putin, Vladimir (2013) Concept of the Foreign Policy of the Russian Federation, Available at: <http://archive.mid.ru/>. Accessed on: 11 January 2015
- "*Treaty on the Eurasian Economic Union.*" United Nations. 2015. Available:http://www.un.org/en/ga/sixth/70/docs/treaty_on_eeu.pdf (accessed February 25, 2017).
- Vinokurov, Evgeny, (2018), **Introduction to the Eurasian Economic Union**, Palgrave Macmilan, St.Petersburg, (doi.org/10.1007/978-3-319-92825-8)
- Zhalimbetova, R. & Gleason, G. (2001), *Eurasian Economic Community (EEC) comes into being*, **Analytical Articles**, <https://www.cacianalyst.org/publications/analytical-articles/item/7113-analytical-articles-caci-analyst-2001-6-20-art-7113.html>

منابع روسی

- Амангельдиновна, Бати́ма Амангельдиновна, 2022, Евразийская экономическая интеграция: теория и практика. Учебное пособие, Проспект, 9785392409419
- Хетаговна, Хетагурова Зарина, 2022, Евразийская экономическая интеграция: теория и практика. Учебное пособие, Проспект, 9785392409419
- Порядок зачисления и распределения между государствами-членами сумм ввозных таможенных, пошлин https://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_163855/cd86af41def3ba90a9a89ea29083d833cc22c771/ysclid=19v4w3uio2571502120

ادرس سایت

- [https:// courteurasian.org/court_cases/eaeu/P-3.18](https://courteurasian.org/court_cases/eaeu/P-3.18)
- https://eec.eaeunion.org/en/comission/department/migration/faq/intellectual_property.php
- [https://eec.eaeunion.org/en/comission/collegium-members/Domestic Markets Operation in the territory of the Eurasian Economic Union \(eaeunion.org\)](https://eec.eaeunion.org/en/comission/collegium-members/Domestic_Markets_Operation_in_the_territory_of_the_Eurasian_Economic_Union_(eaeunion.org))
- <https://foreignbrief.com/serbia-eurasian-economic-union-free-trade-agreement-enters-into-force/>
- <https://eec.union.org/en/comission/department/dotp/torgovyve-soglasheniya/singapore.php>
- <https://www.fao.org/countryprofiles/index/en/?iso3=KAZ>